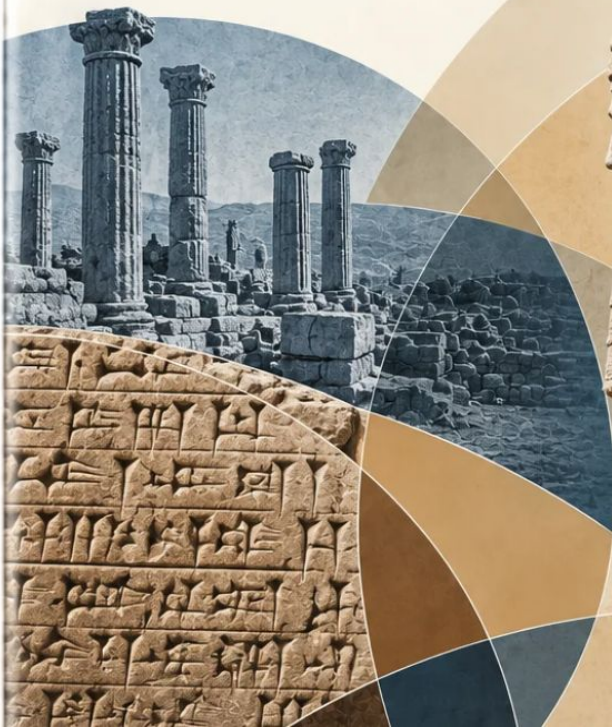
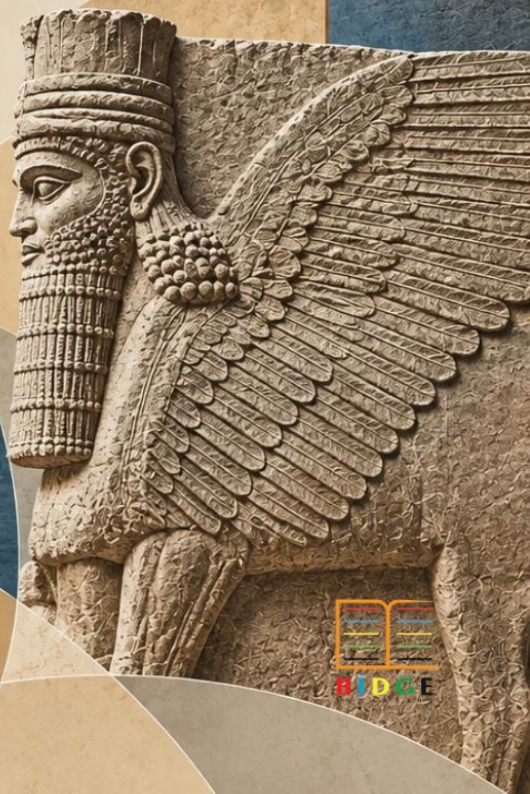
ESKİÇAĞ ANADOLU VE MEZOPOTAMYA ARAŞTIRMALARI 2

Editör:
Doç. Dr. İsmail COŞKUN

BİDGE Yayınları

Eskiçağ Anadolu ve Mezopotamya Araştırmaları 2

Editör: Doç. Dr. İsmail COŞKUN

ISBN: 978-625-5057-74-7

1. Baskı
Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL
Yayınlama Tarihi: 2026-10-28
BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374
Yayın hakları © BİDGE Yayınları
www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com
Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.
Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya / Ankara

ÖNSÖZ

Eski Çağ Anadolu ve Mezopotamya Araştırmaları dizisinin ikinci cildi olan bu kitap, Anadolu'nun antik çağlarına farklı disiplinlerin penceresinden bakan özgün çalışmaları bir araya getirmektedir. Dizinin 2025 yılında yayımlanan ilk cildinde olduğu gibi bu ciltte de amaç, Eski Çağ Anadolu ve Mezopotamya coğrafyasının maddi ve yazılı mirasını, birbirinden farklı uzmanlık alanlarını aynı zeminde buluşturarak tartışmaya açmaktır.

Elinizdeki cilt, bir yandan Phokaia atölyelerinden çıkan siyah firnisli kapları, diğer yandan Kuzey Karia'da ele geçen bir Attis heykelciğini, öte yandan Yeni Asur, Geç Hitit ve Urartu coğrafyasındaki bölgesel yönetim ve yerleşim düzenini ve Yeni Asur kraliyet arşivlerindeki atasözlerinin kullanım bağlamlarını bir arada sunmaktadır. Bu çalışmaların ortak paydası, coğrafi ve kronolojik farklılıklarına rağmen, Anadolu'nun ve komşu Yakın Doğu kültürlerinin maddi ve yazılı mirasını anlama çabasıdır.

Kitabın ortaya çıkmasında emeği geçen tüm yazarlara teşekkür ederim. Dileğim, *Eski Çağ Anadolu ve Mezopotamya Araştırmaları* dizisinin bu ikinci cildinin de alanında yeni tartışmalara vesile olması ve dizinin ilk cildiyle birlikte Eski Çağ çalışmalarına kalıcı bir katkı sunmasıdır.

Doç. Dr. İsmail COŞKUN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Yeni Asur Kraliyet Arşivlerinde Atasözleri ve Kullanım Bağlamları 1
İSMAİL COŞKUN

YENİ ASUR, GEÇ HİTİT VE URARTU'DA BÖLGESEL YÖNETİM VE YERLEŞİM DÜZENİ 22
ÖMER TANYÜREK

A STATUETTE OF ATTİS FROM NORTHERN CARİA 39
UMUT KAPUCİ, MURAT ÇEKİLMEZ

PHOKAIA'DAN SİYAH FİRNİSLİ KAPLAR: KYLIKS FORMU 51
KENAN DOĞAN, MURAT FIRAT

BÖLÜM 1

YENİ ASUR KRALİYET ARŞİVLERİNDE ATASÖZLERİ VE KULLANIM BAĞLAMLARI

Proverbs And Their Contexts Of Use In The Neo-Assyrian Royal Archives

İSMAİL COŞKUN[1]

Öz

Bu çalışmada, Asur Kraliyet Arşivleri'nde (SAA) yer alan mektuplardaki atasözleri ve bunların kullanım bağlamları incelenmiştir. Atasözleri, mektupların yazıldığı koşullar ve yazarların muhataplarına iletmek istedikleri mesajlar dikkate alınarak değerlendirilmiştir. İncelenen örneklerde atasözlerinin kralı yüceltmek, bir iddiayı çürütmek, bir durumu veya ilişkiyi açıklamak ve siyasi mesajları dolaylı biçimde iletmek amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanımlar, atasözlerinin Asur

[1] Doç. Dr., Van Yüzücü Yıl Ünivversitesi, Arkeoloji Bölümü, Orcid: 0000-0001-9265-4949

yazışmalarında öğüt vermenin yanı sıra yazarın görüşünü destekleme ve muhatabını ikna etme işlevi taşıdığını göstermektedir. Çalışmada ayrıca bazı Asur atasözleri, günümüzde kullanılan Türkçe atasözleriyle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada benzer durumların ve duyguların farklı imgelerle ifade edildiği görülmüştür. Ancak anlam benzerliği, tek başına doğrudan bir tarihsel aktarımın kanıtı olarak değerlendirilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Asur İmparatorluğu, Asur Kraliyet Arşivleri, Atasözleri, Mezopotamya, Demir Çağ.

Abstract

In this study, the proverbs found in the letters of the Assyrian Royal Archives (SAA) and their contextual uses were examined. The proverbs were analyzed in light of the circumstances under which the letters were written and the messages the authors sought to convey to their recipients. In the examples examined, it is observed that proverbs were used to glorify the king, refute a claim, explain a situation or relationship, and indirectly convey political messages. These uses demonstrate that, in Assyrian correspondence, proverbs served not only to offer advice but also to support the writer's viewpoint and persuade the recipient. The study also compares certain Assyrian proverbs with Turkish proverbs in use today. This comparison reveals that similar situations and emotions are expressed through different imagery. However, semantic similarity alone was not considered conclusive evidence of direct historical transmission.

Keywords: Neo-Assyrian Empire, State Archives of Assyria, Proverbs, Mesopotamia, Iron Age.

Giriş

Yeni Asur İmparatorluğu, Eskiçağ tarihinin en güçlü siyasi yapılarından biridir. Bu devlet, yaklaşık olarak MÖ 1000 ile 600 yılları arasında tarih sahnesinde yer almıştır. Asur yazılı kaynakları, dönemin kültürel yaşamına ilişkin bilgiler içerir. Bu metinlerdeki atasözleri,

insanların deneyimlerini ve değer yargılarını yansıtır. Bu kaynaklarda yer alan atasözleri, insanların deneyimlerini ve değer yargılarını incelemeye olanak sağlar.

Asur, bulunduğu Mezopotamya coğrafyasında Sümer, Akad ve Babil kültürlerinden de etkilenerek bilim, sanat ve edebiyatta ilerlemiştir.

Asur toplumunu anlamak için sadece kralların yıllıklarına bakmak yeterli değildir; toplumun düşünce yapısını ve değer yargılarını da incelemek gerekir. Bir medeniyetin kendi geçmişi ile kurduğu bağları ve düşünce dünyasını anlamanın en önemli araçlarından birisi atasözleridir. Atasözlerinin mektuplarda hangi durumlarda kullanıldığı, yazarların olayları nasıl değerlendirdiğini anlamaya yardımcı olur.

Bu çalışmada, Yeni Asur Dönemi mektuplarında geçen atasözlerinin anlamları ve yazışmalardaki kullanım amaçları incelenmiştir. Özellikle Yeni Asur Dönemi'ne ait metinlerde, hayatın içinden süzülüp gelen pek çok öğüt ve vecize bulunur. Bu çalışma, Asur dünyasının olaylara bakışını, kullanılan atasözleri ve deyimler üzerinden okumayı amaçlamaktadır. Böylece, Asur insanının zihin dünyasına daha yakından bir pencere açılmış olacaktır.

Asur uygarlığı, Mezopotamya yazılı kültürünün en güçlü temsilcilerinden biridir. Kraliyet yazıtları, yıllıklar ve diplomatik belgeler kadar atasözleri de bu kültürün önemli parçalarıdır. Atasözleri kısa metinlerdir; ancak içerikleri yoğundur ve toplumun düşünce yapısını anlamada araştırmacılara büyük ölçüde yardımcı olur.

Eski Mezopotamya kültürü içerisinde öğütler ve atasözleri önemli bir yer edinmektedir. Sümer metinlerinden itibaren bu öğüt ve atasözlerinin bir kısmı kayıt altına alınmıştır. Örneğin, Samuel Noah Kramer’in (1999) Tarih Sümer’de Başlar adlı eserinde detaylandırdığı üzere, Sümerli babaların oğullarına verdikleri öğütler, dönemin düşünce yapısını anlamada en önemli belgeler arasında yer almaktadır. Ayrıca Black ve meslektaşları (2006) tarafından yayımlanan Sümer Edebiyatı Eektronik

Metin Korpusu (The electronic text corpus of Sumerian literature) adlı çalışmada, bu metinler içerisinde özellikle “Bir Çiftçinin Talimatları” ve “Şuruppak'ın Talimatları”nın barındırdığı önemli öğütler incelenmiştir. Konuyla ilgili literatürdeki bir diğer temel çalışma ise Bendt Alster’in (1997) Sümer atasözlerini anlamsal ve yapısal olarak kapsamlı bir şekilde ele aldığı Antik Sümer Atasözleri (Proverbs of Ancient Sumer) adlı yayınıdır.

Babil edebiyatı içerisinde de birçok atasözü kayıt altına alınmıştır. Langdon (1912), Babil atasözleri ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Langdon’a göre (1912) bu atasözleri, Eski Babil Dönemi okullarında okutulmak için özel olarak hazırlanmıştır. Ayrıca Lambert (1960) Babil’in bilgelik edebiyatı içerisinde Babil atasözlerini de incelemiştir. Asur atasözleri de temelinde Sümer ve Babil bilgelik geleneğinin bir devamıdır. Eski atasözlerinin kopyaları daha sonra Asur kütüphaneleri için çoğaltılmıştır. Ancak Asur döneminde bu miras yeniden şekillenmiştir. Özellikle Orta ve Yeni Asur çağlarında metinler arşivlerde saklanarak daha disiplinli ve devlet merkezli bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu durum, Asur'un imparatorluk yapısıyla doğrudan ilişkilidir.

Atasözleri gündelik hayatı yansıtır. Metinlerde çalışma, sadakat, korku, cesaret ve kader gibi konular öne çıkar. Tanrılara bağlılık ve krala itaat sıkça vurgulanır. Güç ve düzen temel kavramlardır. Ancak bazı metinlerde eleştirel ve gerçekçi ifadelere de rastlanmaktadır.

Bu çalışmada Asur Kraliyet Arşivleri'ndeki çeşitli yazışmalarda tespit edilmiş atasözleri incelenmiştir. Atasözleri, anlam bütünlüğünün sağlanması amacıyla ilgili tabletin tamamı, bağlamı koparılmadan ele alınmıştır. Asur dönemi yazışmalarında yöneticilerin, doğrudan ve uzun suçlamalar yapmak yerine atasözlerinin betimleyici gücünü kullanarak mesajlarını çok daha etkili bir şekilde ilettikleri görülmektedir.

Kraliyet Arşivlerindeki Asur Atasözleri

Ninova ve diğer merkezlerde bulunan arşiv belgeleri, Yeni Asur İmparatorluğu'nun yönetimi, saray yaşamı ve diplomatik ilişkileri hakkında bilgi verir (State Archives of Assyria - SAA). Bu belgeler, krallar, kâhinler, valiler, komutanlar ve bürokratlar arasındaki yazışmaları içerir. Mektupların yazarları, görüşlerini açıklamak ve taleplerini desteklemek için atasözlerine ve deyimlere başvurmuştur.

Asur kraliyet mektuplarında, Sümer ve Babil bilgelik geleneğinden gelen sözler dönemin siyasi ve idari meseleleriyle ilişkilendirilmiştir. Mektuplarda atasözleri, siyasi meseleleri açıklamak, kralı ikna etmek, rakipleri şikâyet etmek veya suçlamalara karşı savunma yapmak amacıyla kullanılmıştır.

Bu mektuplardaki atasözleri sadakat, ihanet, adalet ve siyasi tehlike gibi konularla ilişkilidir. Örneğin Mar-İssar, hayvan sayımının geçmişte de yapıldığını savunmak için Burnaburiaš'a atfedilen bir atasözünü aktarmış ve sözün yazılı olduğu tableti krala göndermiştir (SAA 10 353). Atasözleri, yetkililerin krala yönelik eleştiri ve uyarılarını dolaylı biçimde ifade etmelerine de olanak sağlamıştır.

Aşağıda atasözleri, yer aldıkları mektupların yazarı, muhatabı ve yazıldığı koşullar dikkate alınarak incelenmiştir. Her atasözünün mektuptaki kullanım amacı değerlendirilmiştir.

II. Sargon (MÖ 722–705) dönemine tarihlenen Bel-iqisha'nın mektubunda atasözlerinin bu kullanımına bir örnek bulunmaktadır (SAA 17 027). Mektubun yazarı olan Beliqisha, muhtemelen gözden düşmüş veya haksızlığa uğradığını düşünen bir bürokrat olarak metinde yer almaktadır. Kendini aklamak ve kralın lütfunu yeniden kazanmak amacı ile kaleme aldığı bu yazışmada Beliqisha, uzun ve sıradan savunmalar yapmak yerine meramını mektubun içerisine ustaca yerleştirdiği iki atasözüyle desteklemeyi tercih etmiştir.

“(1-3) [Hizmetkârınız Bel-iqisha. Dünyanın kralı uğruna seve seve ölürüm! Nabu] ve Mardu[k, Efendim Kralı kutsa]sın! Efendim K[rala ş]öyle söyle:

(4-8) Efendim [Kr]al [tarafından] fethedilen şehrin ...'sı (hakkında) [...], Efendim Kral şöyle emretsin: “Ana-Na[bû-taklak ...]'ı ve kralın [huzur]unda kararlılıkla [...]. Şu adamlar gibi onlarla kal ve onlarla [...]!”

(9-15) Efendim [kralın em]rine göre kralın [...] yazacağım. [...] kardeşleri [...] ... [...] kral [...] ... ve Sargon'un [...] [Evrenin kralı], [efendim], konuşacağım [...]... [.....]

(16-23) ... ve [...] ... [...] ... gönderdi [...] ve [Falan Kişi ...] bırakın onları [...]. Şimdi bu [...] için .... [...]. Hiç kimseye bağlı olmayan (başıboş) adamları, bizim emirlerimize uyacaklar. Kral onları kolayca idare edecektir; kralın adı (otoritesi) onların üzerine yerleşmiştir. [...].

(24-b.e. 30) Ve tıpkı son dokuz yıldır hizmetkârın [...] Efendim Kralın bilgisi [...] Bir mesaj [.....] mevcuttur. Eğer bir soylu [...] görmediğim [ki o], ev [...] Efendim Kralın [...]

(r 1-7) Şimdi, Yüce Kralın huzuruna (divanına) iki kez çıktıktan sonra, onurumu (saygınlığımı) tekrar kazanmaya başlıyorum. Efendim belki şöyle diyecektir: “Yıkım için yenilenmemize gerek yok.” Şimdi Dur-Şarrukin'deki (Sargon'un başkenti) kâhin Şulâ ve (ikisi de) Efendim Kralın hizmetkarları olan Aqar-Nabû, tüm işlerimizi başından beri biliyorlar. Kral onlara, benim (hem) küçükken (hem de) büyükken her zaman Efendim [Kralın bir kölesi/serfi] olup olmadığımı sorabilir.

(r 8-12) [Belki efendim] şöyle diyecektir: “Bilgi [...].” Babanın evi [...]. Ve efendimin [bana] söyle[diği şeye gelince — tanrılar] onun dileğini [gerçekleştirdi]. [...] sana her şeyi verecek.

(r 13-15) [Senin] gerçekleşmemiş ne dileğin var? Kral, efendimiz, geldiğinde şehir [öl]üydü. Bir atasözünde denildiği gibi: “Bir marangoz, senin fakir mülkünden çam yongalarını (talaşlarını) [...] almalıdır.”

(r 16-19) [...] [Yü]ce kralın [huzuruna] ikinci kez gittiğimde, benimle [davamı] tartışmadı. [Kral] [uygun gördüğü] gibi hareket edebilir. Onun dileği [...]. Nasıl (olur), eğer her şeyi yaptıysan ve [...]?

(r 20-23) Şimdi o halde efendime yazıyorum: Tilki Serisi (Masalları) şöyle demez mi: "Enlil (Tanrı) senin dileğini fısıldamana izin verdikten sonra, [...] ve ekmek [...]"?

(r 24-Son) [...] ... su ki [...] benimle. [Al]madım. [...] bana [...] verdiğinde, ben [...] üzerine git[tim ...]. Efendim emretsin ki, bundan [dola]yı [...] bir eşek hediye edilsin! [...] Nabu adına [...] nehrin ... [...] bir hakaret etti: "Olsun [.....]." (SAA 17 027).

Beliqisha, oldukça eğitimli ve kültürlü biri olduğu mektuptan anlaşılmaktadır. Yazar sorunlarını anlatırken sıradan bir dil kullanmak yerine, Mezopotamya'nın edebiyatına ve halk deyişlerine başvuruyor. Metinde iki önemli atasözü var:

"Bir marangoz, senin fakir mülkünden çam yongalarını (talaşlarını) [...] almalıdır."

Yazar, kralın gelişinden önce şehrin "ölü" (harabe/bitik) durumda olduğunu söylüyor. Bu söz muhtemelen şunu anlatıyor: Normalde bir marangoz, işe yarar büyük kütükler ile çalışır ve şehrin inşasında önemli bir rol oynar. Ancak mülk o kadar fakir ve bitik durumdadır ki, marangoz bile oradan sadece "talaş" toplayabilir.

Yazar burada krala şunu demek istiyor olabilir: "Burası o kadar mahvolmuştu ki, buradan bir fayda sağlamak imkansızdır. Ben bu yoklukta bir şeyler yapmaya çalıştım." Kendi çaresizliğini ve elindeki imkanların kısıtlılığını vurgulamak için bu atasözü kullanmış olmalıdır.

İkinci atasözü olabilecek söz: "Tilki Serisi şöyle demez mi: 'Enlil senin dileğini fısıldamana izin verdikten sonra, [...] ve ekmek [...]'?"

Beliqisha, kralın huzuruna çıkmış ama istediği ilgiyi görememiş olabilir. "Benimle davamı tartışmadı" diyor. Muhtemelen bir hayal

kırıklığı içindedir. Yazarın bu eseri alıntılaması tesadüf değildir. Tanrı Enlil, Mezopotamya panteonunun baş tanrılarından biridir. “Dileğini fısıldamana izin vermek” tanrının bir insana lütfetmesi, ona bir şey söyleme hakkı vermesi anlamına geliyor olmalıdır. Sonrasında “ekmek” geçiyor. Metin kırık olduğu için tamamı yok ama şöyle bir anlam çıkabilir: Tanrı sana bir şey söyleme fırsatı verdikten sonra, sen de ondan ekmek (geçim, rızık) yani bir sonuç beklersin. Ya da tanrının izniyle söylenen sözün bir karşılığı olur.

Asur mektupları arasında içinde tilkinin geçtiği başka bir atasözü daha bulunmaktadır. Başlangıç kısmı hasarlı olan metinde;

“(1) “Eşar[ra] Tapınağı'ndan [...] olsun!”

(2-8) Kralın emrini doğruladım (uyguladım) ve krala (verilmesi gerekeni) verdim. Şimdi Baş Aşçı Nergal-belu-usur beni (teftiş edip) rapor edebilir. Kralın emri ağzımda mühürlüdür (sabittir) ve ben kralın antlaşmasına (yeminime) sadığım.

(9-r 2) Ea-şarru Tapınağı'nın rahibi Binunî, Aşur Tapınağı'nın orta yerinde dikilip, Aşur'un savaş arabası süvarisine şöyle diyor: “Bir süvari neden savaş arabalarını bu şekilde [...]? [Eğer] 10 gün içinde senin [...]nı Aşur Tapınağı'ndan yok etmezsem, daha neler olacak (görürsün)!”

(r 3-6) Bırakın Kral (bunu) sorsun/soruştursun. “Aslanın kuyruğunu yakalayan genç adam nehirde battı (boğuldu), ama tilkinin kuyruğunu yakalayan kurtuldu.”

(r 7-Son) Onun (Binunî'nin) emrinde gümüşü var ve o altınlarına güveniyor; ama ben Efendim Krala güveniyorum.” (SAA 13 045).

Mektubun genelinde şehirde yaşanan güç savaşlarından bahsedilmektedir. Yazar muhtemelen şehrin süvarilerinden sorumlu bir komutandır. Bu asker, kralın verdiği bütün görevleri eksiksiz yaptığını ve tüm emirleri yerine getirdiğini söylemektedir. Ayrıca yazdıklarının doğruluğunu baş aşçıdan da teyit edebileceğini belirtmiştir.

Yazar Binunî, isimli bir rahipten şikayetçidir. Bu rahip bir süvariye at arabasından dolayı kızıyor, yazarı ya da süvarisini 10 gün içinde yok edeceğini belirten tehditler savuruyor.

Konunun anlatıldığı bu bölümden sonra atasözü ile Binunî ile ilgili kralın bir izlenim edinmesini sağlamaktadır. Atasözü "Aslanın kuyruğunu yakalayan genç adam nehirde battı (boğuldu), ama tilkinin kuyruğunu yakalayan kurtuldu."

Burada nehir, hayatın zorluklarını temsil eder. "Aslanın Kuyruğunu Tutmak" boyundan büyük işlere kalkışmak, gücü yetmeyecek kuvvetlerle inatlaşmak olabilir. Aslan güçlüdür, nehirde çırpınırken kuyruğuna tutunanı dibe çeker ya da parçalar. Rahip Binunî, zenginliğine güvenmektedir. Burada güvendiği aslan rahibin zenginliğidir ve bu kibirde onu batıracaktır. "Tilkinin Kuyruğunu Tutmak" tilki hafiftir, iyi yüzer ve tehlikeden kaçmayı bilir. Yazar, ben haddimi biliyorum, akıllı davranıyorum ve size sığınıyorum demektedir. Zaten bu atasözünün hemen ardından yazar atasözünü açıklar nitelikte, rahip mal varlığına zenginliğine güveniyor ben kralıma güveniyorum, seklinde bir açıklama yapmaktadır.

Bir önceki mektupta tilki mağdur olup tanrıdan bir istekte bulunan bir kişiyi temsil ederken bu mektupta tilki bir kurtarıcı olarak verilmiştir.

Esarhaddon (M.Ö. 681-669) döneminin önemli bilge ve sarayın önemli kahinlerinden biri olan Adad-šumu-uṣur'un krala yazdığı birçok mektup bulunmaktadır. Bu mektuplardan da anlaşıldığı üzere Esarhaddon kâhinin bilgeliğine önem vermekte ve sık sık bilgisine başvurmaktadır (Coşkun ve Tanyürek, 2025). Krala tavsiye mektuplarından birinde atasözünden bahsetmektedir.

"(1) Krala, efendime: kulun [Adad]-šumu-uṣur. Krala, efendime sağlık! Nabû ve Marduk kralı, efendimi kutsasın!

(5) Kralımın, efendimin bana yazdığı şeye gelince: "Aššur-mukin-paleya'nın huzuruma çıkması ve Sin-per'u-ukin'in onunla birlikte çıkması iyi midir? İkincisi ona katılabilir mi? Onlar (şimdi) ayrılar"

(12) Birlikte çıksınlar: İyyar (II) iyi bir aydır, çok sayıda uğurlu günü vardır. Tanrının ayağı istirahate çekildi; (şimdi) krala, efendime gitmek (gerçekten) çok uğurludur.

(18) Kralım, efendim büyük tanrıların seçilmişidir; kralımın, efendimin gölgesi her şey için hoştur/ferahlatıcıdır. Bırak gelsinler ve kralımın, efendimin tatlı ve hoş gölgesinde koştursunlar. Kralım, efendim onları başarılı/refah içinde görsün ve onların torunları da aynı şekilde kralımın, efendimin huzurunda koştursun!

"(r 9) İyi bilinen atasözü der ki:

"İnsan, tanrının gölgesidir."

[Ama] insan, insanın da gölgesi midir?

Kral, tanrının mükemmel suretidir/benzeridir." (SAA 10 207).

Adad-šumu-uṣur'un mektubunda geçen atasözü, basit bir alıntı değildir. Yazar bu atasözünü kullanarak kralı yüceltmek istemektedir.

Yazar mektubun ortalarında "gölge" kelimesini kullanmaya başlıyor. Kralın huzuruna çıkacak kişilerden bahsederken "kralımın tatlı ve hoş gölgesinde koştursunlar" diyor. Burada gölge, Mezopotamya'da bilinen anlamıyla kullanılıyor: koruma, sığınak, himaye. Çölde bir ağacın gölgesi neyse kralın gölgesi de tebaası içinde odur. Yani okuyucunun zihninde "gölge" kavramını olumlu bir şey olarak konumlandırıyor.

Bu hazırlıktan sonra atasözünü söylüyor: "İnsan tanrının gölgesidir." Bu bilindik bir söz. Sonra hemen soruyor: "Peki insan insanın da gölgesi midir?" Bu soru aslında şu anlama geliyor: Sıradan insanlar tanrının gölgesi olabilir, ama kral sıradan biri değil. O zaman kralı nasıl tanımlayacağız?

Son olarak cevap geliyor: "Kral tanrının mükemmel suretidir." Yani kral bir gölge değil, aslında tanrının kendisidir. Böylece yazarın mantığı tamamlanıyor. Sıradan insanlar kralın gölgesine (korumasına) muhtaç, çünkü onlar sadece tanrının gölgesi. Ama kralın kendisi tanrının tıpatıp

benzeri. O yüzden bu iki adamın kralın huzuruna çıkması iyi olur. Onlar zaten tanrının gölgesi olan sıradan insanlar olarak, yeryüzündeki tanrı sayılan kralın koruyucu gölgesine ihtiyaç duyarlar.

Atasözü burada krala itaatin ve krala yaklaşmanın neden gerekli olduğunu anlatan dini bir kanıt olarak kullanılmıştır.

Kral Esarhaddon Dönemine ait yolsuzluk ile ilgili bilgilerin anlatıldığı başka bir metin içerisinde de atasözü yer almaktadır.

"(1-4) [Krala], [efendime]: Hizmetkarınız [Mar-İssar]. Efendim Krala [sağlık olsun]! Nabu ve Marduk [Efendim Kralı] kutsasın! [Büyük] tanrılar Efendim [Krala] uzun ömürler, [esenlik] ve neşe bahşetsin!

(5-8) Nabu'nun tacı [tamamlandı]; Efendim Kralın adı ve [Babil'in] veliaht prensi [efendimin] adı üzerine [kazındı]; uygun (ithaf) ritüeli gerçekleştirildi.

(9-11) (Kırık Kısım)

(12-13) [.....] Bu arada, Mısır'dan (ganimet olarak) aşgikû-taşları [ve ...] elde edildi.

(14-18) [İlkba]harda [Efendim Kral], Borsippa'nın komutanına ve [başrahibine] bir [mu]hafız göndererek (şöyle emretti): "Nabu'ya ait boğa[ların ve ko]yunların sayımını yapın. [Es]ki zamanlarda olduğu gibi, Borsippa vatandaşlarının mülklerinden düzenli koç sunularını tedarik edin! En semiz koçlar Nabu'ya [tes]lim edilmeli!"

(19-End) Çobanlar (buna rağmen) hem komutanı [hem de] baş[rahibi] rüşvetle bağladılar: Şu ana kadar boğaların ve koyunların [ne] hesabı/sayımı yapıldı, ne de düzenli koç sunularını tedarik ettiler. Nisan ayında (Yeni Yıl festivalinde) Kralın sunusu olan hadım edilmemiş boğaları (bile) kurban etmediler, (bunun yerine) sığır çobanlarının isteklerini yapıyorlar. Dua edenlerin (bağışçıların) getirdiği hadım edilmemiş boğaları (tapınak) kapısından geri çeviriyorlar ve Nabu'nun sofrasına (bu tür/aşağılık?) boğaları servis ettiler.

(r 1-5) Tanrıça Nanaya'nın huzurunda kurban edilen ve (bağışçısı) dua eden kişiye ait olan hadım edilmemiş boğanın sağ böbreğinin eksik olduğunu duydum. Tüm Borsippa vatandaşları şikâyet ediyor: "Nabu'nun boğaları ve koyunları ülkeden (halktan) gizleniyor!" Çobanları neden başıboş bırakıyorlar!

(r 6-9) Çobanların işbirliği yaptığı ileri gelenlerden birinin, [Borsippa] komutanına şöyle dediğini duydum: "[Çobanlar] bir komplo kuruyor [.....]." Efendim Kral (bunu) bilmeli.

(r 10-15) Belki de Efendim Krala şöyle diyorlardır: "Eski zamanlarda (sığır ve koyunların) [hesabı/sayımı] yapılmazdı." (Eğer böyle diyorlarsa), yalan söylüyorlar. B[abi]l Kralı [Burnabur]iaş'a atfedilen bir "ilahi yargı" (Ordeal) atasözünde şöyle d[enir: "Hesap vakti (sayım)], çobanların imtihanıdır (ilahi yargılamasıdır)." [İlgili tableti Efendim Krala] yolluyorum.

(r 16-23) Kal[d]eliler [.....] beri çoban[lar .....] / [.....] temsilci / [.....] onun tanıklığı / [.....] çobanlar güçlendi. / [.....lar .....den] rüşvet [aldı]lar. / Cezalandırılmaktan korktum [.....] ve Efendim Krala [yazdım]. Efendim [Kral], kendisine ve tanrılarına [yakışır şekilde] hareket etsin.

(r 24-e 1) İyyar ayının [x. gününde] Akkad'ın [Ha]nımefendisi (İştar) yola çıkacak (tören alayı) ve akitu-[tapınağında] [ikamet] edecek; çok sayıda [...] [A]kkad'a geliyor. Efendim [Kral] (bunu) bilmeli.

(e 1-3) Ayrıca, Babil'de [şöyle .....] duydum. (Hayvanın) 5 böbreği varmış. Bu iyi bir alamettir; Efendim Kral (bunu) [bilmeli]." (SAA 10 353).

Mar-İssar'ın mektubunda atasözü farklı bir amaçla kullanılıyor. Önceki mektupta atasözü kralı yüceltmek içindi, burada ise birilerini suçlamak ve yalanlarını ortaya çıkarmak amacındadır.

İlk olarak mektupta bir sayım meselesi var. Kral hayvanların sayılmasını ve kayıt altına alınmasını emretmiş. Ama metne göre çobanlar

yetkililere rüşvet verip bu sayımı engellemiş. Muhtemelen hayvanları çalıyorlarmış. Hatta öyle ki kurban edilen hayvanların da sağ böbreği bile yokmuş, hasta hayvanları kesip tanrılara sunuyorlarmış. Bunun Asur kralı için kabul edilemez bir durum olduğu da mektupta vurgulanmaktadır.

Mar-İssar bu çobanların krala çobanların eskiden sayımın olmadığını söylemektedir. Çobanları sayımın yapılmamasını bir gelenek olarak öne sürmektedir. Mar-İssar da onların bu bahanesini çürütmek için tarihten bir bilgi veriyor. Kasit (Orta Babil) Kralı Burnaburiaş'a (MÖ 1359-1333) atfedilen bir atasözünden bahsetmedir. Mektubun yazıldığı tarihten ortlama altı yüz yıl önce. O kralın söylediği bir sözü alıntılıyor.

Atasözünde: "Hesap vakti, çobanların imtihanıdır." Burada geçen "imtihan" kelimesi aslında Akadça "Hurşan" denen suçluların nehre atılıp tanrı tarafından yargılandığı ölümcül bir sınavdır. Sayım yapmak dürüst çoban için sıradan bir işlemdir. Ama hırsız çoban için ölüm demektir, çünkü hırsızlığı ortaya çıkar. Mar-İssar bu sözü sadece aklından söylemiyor. Sözün yazılı olduğu tableti de krala yolluyor. Yani elinde bu atasözünün olduğu bir de belge var.

Burada atasözü, "eskiden böyle değildi" diyerek suçlarını gizleyen hırsızları susturmak için kullanılıyor. Mar-İssar atasözünü söyleyerek çobanların suçlu olduğunu vurgulamaktadır. Zaten altı yüz yıl önceki kral da aynı şeyi söylemiş, sayım yapmak çobanların imtihanıdır diye. Yani bu iş yeni bir şey değil, eskiden beri sayım yapılmaktadır. Günümüzde de buna benzer atasözleri vardır, "Ak koyun kara koyun geçitte belli olur" atasözü burada kullanılan Asur atasözüne oldukça benzemektedir. Çünkü hem içinde koyun geçiyor (Asur'da çobanlar bahsediliyor) hem de bir "geçit" yani bir sınav anı bulunmaktadır. Normalde hepsi sürünün içinde karışık gezerken anlaşılmaz ama dar bir geçitten ya da sayımdan geçerken kimin ne olduğu ortaya çıkar. Çobanların korktuğu o "sayım" anına benzemektedir.

Muhtemelen Asur Kralı Esarhaddon tarafından Babil'deki isyancılara yazılmış, sert “diplomatik” mektuplardan bir başkasında kral o kadar sinirlidir ki, karşı tarafı muhatap bile almamaktadır.

“(1-3) Kralın sözü, Babilli olmayanlara (sözde Babillilere): Ben iyiyim.

(4-7) Yaygın bir atasözünde denir ki: “Çömlekçi fırınına giren çömlekçi köpeği, çömlekçiye havlar.”

(8-12) Şimdi siz, tanrısızca (utanmadan) kendinizi Babil vatandaşı ilan ettiniz ve efendinizle (isyancı liderle) birlikte uydurduğunuz her türlü iddiayı hizmetkarlarıma karşı ileri sürdünüz.

(13-15) Yine başka bir yaygın atasözünde denir ki: “Yargıcın kapısında günahkar (sadakatsiz) kadının sözü, kocasının sözünden daha ağır basar.”

(16-20) Bana gönderdiğiniz o tamamen anlamsız/boş mektubunuzu, mühürleri (bile) bozulmamış halde size aynen iade ediyorum. Belki şöyle diyeceksiniz: “Neden bize geri gönderdi?”

(21-r 4) Beni seven ve hizmetkarım olan Babil vatandaşları bana yazdığında, (mektuplarını) açıp okudum. Şimdi, tanrıya [...] suçluların elinden gelen (bir mektubu) kabul edip okumam iyi olur mu?

(r 5-Son) (Kırık kısımlar: Efendiniz hakkında... soğuk ve... okuyacağım...).” (SAA 18 001).

Kral, bu mektupta doğrudan hakaret etmek yerine, karşı tarafı aşağılamak için iki atasözü kullanıyor. Metinde geçen ilk atasözü, “Çömlekçi fırınına giren çömlekçi köpeği, çömlekçiye havlar.”

Çömlek atölyelerinde fırınlar oldukça sıcaktır. Köpek, sahibinin (çömlekçinin) izniyle veya merhametiyle ısınmak için o fırına girer. Ama ısınır ısınmaz, kendisini besleyen ve koruyan sahibine havlamaya başlar.

Burada kral Babilli olmayanlara bu sözü söylemektedir. Babilli olmayanları şehre yerleştirdiğini ve burada rahatı bulduktan sonra krala

isyan etmelerini kral bu atasözü ile açıklamaktadır. Günümüzde "Besle kargayı oysun gözünü" veya "Yediği kaba pislemek" deyimlerinin karşılığı olabilir. Kral nankörlük vurgusu yapmaktadır.

Metinde geçen ikinci atasözü, "Yargıcın kapısında günahkâr kadının sözü, kocasının sözünden daha ağır basar." Burada "günahkâr kadın" muhtemelen ahlaki durumu temsil etmektedir. O dönemin ataerkil hukukuna göre, kocasının sözü esas olmalıdır. Ancak "yargıcın kapısında" yani mahkeme öncesi kulislerde, dedikodularda veya yozlaşmış bir düzende, günahkâr kadının yalanları veya iftiraları, kocasının doğru sözünden daha çok itibar görür.

Kral, isyancıları "günahkâr kadına" benzeterek onları "kocasına" yani kendisine, ihanet etmekle suçluyor. İsyancıların halkı yalan ve iftiralarla kandırdığından bahsetmektedir. Günümüzdeki "Yavuz hırsız ev sahibini bastırır" sözü Asur atasözüne benzemektedir.

Bir başka Esarhaddon dönemine ait atasözünde ailevi ilişkilere vurgu yapılmaktadır.

"(Başlangıç yok)

(3-7) Yaygın bir ata[sözünde dendiği gibi]: "Anne (oğlunu) bugünler için büyüttü, aynı şekilde kızlarını da."

(8-12) Daha önceleri sen (erkek) şöyle derdin: "Senin (kadın) hayatta olduğunu biliyorum." Ama şimdi, Efendim Kral merhametlidir. Beni sana getirdi (kavuşturdu): Beni gördün, hayatta olduğumu (kesin olarak) biliyorsun! (O halde) Neden kendine ait olmayan (başkasının) ekmeğini yiyesin?

(r 6-10) Yine de farkındayım, (sana) bir yabancı oldum: Seni terk ettim (senden vazgeçtim). Siz sağlığınız için ne yiyorsunuz? İzin ver sizinle (sadece) bir 'parça (ingilizce çeviride litre geçiyor.)' ekmek yiyeyim!

(r 11-Son) Gör ki Efendim Kral merhametli[dir]. Yaşlılıkta [...] / [...] /

Ulağını (habercini) göreyim!" (SAA 18 117).

Bu mektup, parçalanmış bir aile ile ilgilidir. Muhtemelen bir anne tarafından yazılmış olmalıdır. Metnin içinde "Anne (oğlunu) bugünler için büyüttü, aynı şekilde kızlarını da." atasözü geçmektedir.

Anne (?), oğluna sesleniyor. Kralın affı veya yardımıyla sürgünden/esaretten döndüğünü anlatıyor. Anne uzaktayken yaşadığını bilen oğluna, şimdi yakınına geldim neden bana karşı mesafelisin diye bir sitemde bulunmaktadır.

Atasözü, ebeveynlerin çocuklarını "zor günler" veya "yaşlılık günleri" için büyüttüğünü hatırlatıyor. Anne "Biz seni bugün bize bakasın, bizi koruyasın diye büyüttük" mesajı vermektedir.

Anne, oğlunun ailesi varken neden hala başkalarına muhtaçmış gibi veya aileden kopuk yaşadığını sorguluyor. Anne hatasını kabul edip bırakmak zorunda kaldığı oğluna birlikte bir parça ekmek bile bana yeterli diyor.

Günümüz Anadolu ve Mezopotamya coğrafyasında da ailelerden benzer istekler çocuklarına gelmektedir. Annelerin çocuklarına söylediği "biz seni bugünler için mi büyüttük" sitemi atasözü olmaza da benzer bir anlam içermektedir. Aynı zamanda "Besledik büyüttük danayı, şimdi tanımaz oldu anayı" atasözü tam olarak bu mektupta anlatılanları karşılamaktadır. Kendi elleriyle büyüttüğü veya emek verdiği çocuğu, ona kavuşmasına rağmen eski sıcaklığı göstermiyor, onu tanımazdan geliyor. Günümüzde kullanılan "Saçımı süpürge ettim" ve "Ağaç yaprağıyla, insan ailesiyle gürler" sözleri de benzer anlamlar içermektedir.

Asur Kralı Asurbanipal (MÖ 668-627) tarafından yazılmış olabilecek bir metinde atasözleri yer almaktadır.

"(Başlangıç Kırık)

(2-7) [...] düştü ve [...] kontrol etti [...] ona bırakıldı ve [...] kanla dolu [...] o yerlerde [...] (sonunda) bir aslanın çukuruna düştü.

(8-12) [...] kendi kendine kara kara düşündü [...] ve canını kurtarmak için yönünü hiç bilmediği bir diyara çevirdi. İşte sen de tam olarak bu atasözündeki (masaldaki) gibi muamele gördün / böyle davrandın.

(13-15) Belki de içinden şöyle düşünüyorsun: "Buralardan giderek (kaçarak) adaleti bulacağım." Sen ne yaptığının farkında mısın?

(r 1) Yürürken (elbet bir gün yolda) karşılaşırız.

(r 2-4) Susuzluktan kırılan bir bölgeden geçen bitkin bir asker, su kaynağına vardığında suyu ölçüp tartmaz." (SAA 21 083).

Bu mektup, işlediği bir suç veya içine düştüğü bir tehlike nedeniyle ülkesini terk eden bir kişiye yazılmıştır. Kral, kaçan kişinin bu eylemini bir adalet arayışı olarak kabul etmemekte, aksine bunu panik halinde yapılmış bir çaresizlik hamlesi olarak değerlendirmektedir.

Metinde üç atasözü olabilecek ifade bulunmaktadır. İlki "Bir aslan çukuruna düşen (adam), kendi kendine kara kara düşündü(kten sonra) canını kurtarmak için yönünü, hiç bilmediği bir diyara çevirdi." şeklindedir.

Atasözünde çaresizce bir tehlikeye giren kişinin hiç hesaplamadığı sonuçlara razı gelebileceği anlatılmaktadır. Asur atasözü günümüzdeki "Denize düşen yılana sarılır." atasözü ile benzerlik göstermektedir.

Diğer atasözü olabilecek ifade "Yürürken (elbet bir gün yolda) karşılaşırız"'dır. Bu ifade, günümüzde kullanılan "Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur" atasözüne benzemektedir. Yazar, kaçan kişiye mesafelerin önemsiz olduğunu ve gelecekte bir gün mutlaka tekrar yüzleşeceklerini hatırlatarak üstü kapalı bir uyarıda bulunmaktadır.

Metinde geçen son atasözü "Susuzluktan kırılan bir bölgeden geçen bitkin bir asker, su kaynağına vardığında suyu ölçüp tartmaz." Çölde susuzluktan tükenmiş bir asker, su bulduğunda o suyun kalitesini veya miktarını sorgulamadan içer. Yazar bu benzetmeyle kaçan kişiye şu gerçeği hatırlatıyor. Çaresizce sığındığın ülke sana ne verirse kabul etmek

durumundasın. Bu metindeki ilk atasözü ile de benzerlik göstermektedir. Çaresiz olanın kendisine verileni kabullenmesi.

Sonuç

Eski Mezopotamya'nın en güçlü devletlerinden biri olan Yeni Asur İmparatorluğu'nda atasözleri ve deyimler, yalnızca halk arasında dolaşan basit öğütler değildir. Devletin en üst kademelerinde de bilinçli olarak kullanılan, stratejik ve etkili birer araç olmuştur. Asur Kraliyet Arşivleri'nde (SAA) yapılan bu incelemede kralların, diplomatların, bürokratların ve halkın meramlarını anlatmak için Mezopotamya'nın binlerce yıllık bilgelik mirasından yoğun bir şekilde faydalandığını göstermektedir. Yazarların mektuplarında bu sözlere rastgele yer vermediği, mesajlarını güçlendirmek, duygularını daha iyi ifade etmek amacıyla başvurdukları açıkça görülmektedir.

İncelenen metinler ışığında, Asur diplomasisinde ve gündelik yaşamında atasözlerinin temel olarak beş farklı bağlamda işlevselleştirildiği tespit edilmiştir:

Birincisi, kralı yüceltmek ve krallık ideolojisini pekiştirmek için kullanılan atasözleridir. Adad-šumu-uṣur'un mektubunda geçen "İnsan tanrının gölgesidir" sözü, önce "gölge" kavramını koruma ve himaye olarak tanımlamış, ardından bu atasözüyle insanın tanrı karşısındaki konumunu belirlemiş, son olarak da kralı "tanrının mükemmel sureti" ilan ederek ona tanrısal bir nitelik kazandırmıştır. Bu üç aşamalı mantık zinciri, atasözünün metnin bütününe nasıl ustaca yedirildiğini göstermektedir.

İkincisi, bir iddiayı çürütmek veya birini suçlamak için kullanılan atasözleridir. Mar-İssar'ın mektubunda çobanların, eskiden sayım yoktu şeklindeki bahanelerine karşılık, Kassit Kralı Burnaburiaş'a atfedilen "Hesap vakti, çobanların imtihanıdır" atasözü kullanılmıştır. Burada yazar, sadece bir söz aktarmakla kalmamış, atasözünün yazılı olduğu tableti de krala göndererek iddiasını belgeyle kanıtlamıştır. Günümüzdeki "Ak

koyun kara koyun geçitte belli olur" atasözüyle benzerlik gösteren bu ifade, hırsız çobanların sayımdan neden korktuğunu açıklamaktadır.

Üçüncüsü, bir durumu özetlemek veya bir ilişkiyi tanımlamak için kullanılan atasözleridir. SAA 18 117 numaralı mektupta geçen "Anne oğlunu bugünler için büyüttü, aynı şekilde kızlarını da" sözü, ebeveynin çocuğundan beklediği ilgi ve desteği ifade eder. Bu beklenti, Türkçedeki "Besledik büyüttük danayı, şimdi tanımaz oldu anayı" atasözünde de görülür.

Dördüncüsü, siyasi mesajları örtülü bir dille iletmek için kullanılan atasözleridir. Esarhaddon, isyancılara yazdığı mektupta "Çömlekçi fırınına giren çömlekçi köpeği, çömlekçiye havlar" sözünü kullanarak muhataplarını nankörlükle suçlamıştır. Bu söz, Türkçedeki "Besle kargayı oysun gözünü" atasözüyle anlam bakımından benzerlik gösterir. Kral, aynı mektuptaki "Yargıcın kapısında günahkâr kadının sözü, kocasının sözünden daha ağır basar" atasözüyle isyancıların sözlerinin haksız yere kabul gördüğünü ileri sürmektedir. Bu kullanım, Türkçedeki "Yavuz hırsız ev sahibini bastırır" sözüyle karşılaştırılabilir.

Son olarak Asurbanipal dönemine ait bir mektupta geçen üç atasözü de çaresizlik ve kaçış temalarını işlemektedir. "Aslan çukuruna düşen adamın hiç bilmediği diyara yönelmesi", tehlikeden kurtulmak için belirsiz bir duruma razı olmayı anlatır. Bu yönüyle "Denize düşen yılana sarılır" atasözüne benzer. "Yürürken karşılaşırız" ifadesi, muhataba yeniden karşılaşabileceklerini hatırlatan bir uyarıdır ve "Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur" sözüyle karşılaştırılabilir. Susuz askerin bulduğu suyu ölçüp tartmadan içmesi ise zor durumda kalan kişinin seçeneklerinin sınırlı olduğunu ifade eder.

İncelenen mektuplarda tilki imgesi farklı bağlamlarda kullanılmıştır. Bel-iqisha'nın mektubunda Tilki Dizisi'nden yapılan alıntı, yazarın yardım beklentisiyle ilişkilendirilebilir. Ancak metnin kırık olması yorumu sınırlandırmaktadır. SAA 13 045 numaralı mektupta ise tilkinin kuyruğuna

tutunan kişinin kurtulması, yazarın krala sığınma tercihiyle ilişkilendirilebilir.

Asur kayıtlarındaki bu sözler, günümüzde Anadolu'da kullanılan "Ak koyun kara koyun geçitte belli olur", "Denize düşen yılana sarılır", "Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur", "Besle kargayı oysun gözünü" ve "Yavuz hırsız ev sahibini bastırır" atasözleriyle anlam bakımından benzerlik göstermektedir. Bu örneklerde hesap verme, çaresizlik, yeniden karşılaşma, nankörlük ve haksızlık gibi konular işlenmiştir. Ancak anlam benzerliği, doğrudan tarihsel aktarımı kanıtlamaz. Kültürel süreklilik ilişkisinin kurulabilmesi için bu sözlerin farklı dönemlerdeki kullanımlarının da incelenmesi gerekir.

İncelenen mektuplar, atasözlerinin saray ve yönetim çevrelerindeki yazışmalarda kullanıldığını göstermektedir. Krallar, kâhinler, komutanlar ve bürokratlar bu sözlerle taleplerini dile getirmiş, muhataplarını övmüş veya suçlamış, iddialara karşı çıkmış ve siyasi mesajlar iletmiştir.

Kaynakça

Alster, B. (1997). Proverbs of ancient Sumer: The world's earliest proverb collections (Vol. 1). CDL Press.

Black, J. A., Cunningham, G., Ebeling, J., Flückiger-Hawker, E., Robson, E., Taylor, J. & Zólyomi, G. (Ed.). (2006). The electronic text corpus of Sumerian literature. University of Oxford.

Cole, S. W. & Machinist, P. (1998). Letters from Assyrian and Babylonian priests to kings Esarhaddon and Assurbanipal (State Archives of Assyria, Cilt 13). Helsinki University Press.

Coşkun, İ. & Tanyürek, Ö. (2025). Yeni Asur Dönemi'nde kraliyet hekimleri ve şifacılar: Tıbbi uygulamalar ve dini tedavi yöntemleri. Sağlık Bilimleri Üniversitesi Gülhane Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Dergisi, 2(2), 33-49.

Dietrich, M. (2003). The Neo-Babylonian correspondence of Sargon and Sennacherib (State Archives of Assyria, Cilt 17). Helsinki University Press.

Kramer, S. N. (1999). Tarih Sümer'de başlar (H. Koyukan, Çev.). Kabalcı Yayınevi.

Lambert, W. G. (1960). Babylonian wisdom literature. Oxford University Press.

Langdon, S. (1912). Babylonian proverbs. The American Journal of Semitic Languages and Literatures, 28(4), 217–243.

Parpola, S. (1993). Letters from Assyrian and Babylonian scholars (State Archives of Assyria, Cilt 10). Helsinki University Press.

Parpola, S. (2018). The correspondence of Assurbanipal, Part I: Letters from the South (State Archives of Assyria, Cilt 21). Helsinki University Press.

Reynolds, F. (2003). The Babylonian correspondence of Esarhaddon, and letters to Assurbanipal and Sin-šarru-iškun from Northern and Central Babylonia (State Archives of Assyria, Cilt 18). Helsinki University Press.

BÖLÜM 2

YENİ ASUR, GEÇ HİTİT VE URARTU'DA BÖLGESEL YÖNETİM VE YERLEŞİM DÜZENİ

Regional Administration and Settlement Patterns in Neo-Assyria, the Neo-Hittite Kingdoms, and Urartu

Ömer Tanyürek[1]

Giriş

Yeni Asur kralları bazı bölgeleri valiler aracılığıyla yönetirken bazı yerel hükümdarları görevde bıraktı. Bu nedenle bir kentin Asur'a bağlı olması, her yerde aynı yönetimin kurulduğu anlamına gelmez (Postgate, 1992; Liverani, 2017). Geç Hitit krallıkları ayrı hanedanlara sahipti. Urartu'da ise kaleler, yönetim ve ürün depolama işlerinin yürütüldüğü merkezlerdi (Bryce, 2012; Weeden, 2023; Zimansky, 1985).

Bu makale, kralların yerleşimlerde yaptırdığı işleri ve bunların yönetimle ilişkisini inceler. Yapı yazıtları ile idari belgelerdeki bilgiler, yapıların konumu ve yerleşim buluntularıyla karşılaştırılmıştır. Yerleşimlerin çevresindeki tarım alanları, yollar ve su kaynakları da bu karşılaştırmaya dahildir (Wilkinson, 2003; Harmanşah, 2013). İnceleme, belirli yazıtların korunduğu merkezlerle sınırlıdır. Geç Hitit adı altında tek bir devlet ele alınmamaktadır. Arami krallığı Samʾal'ın merkezi Zincirli,

[1] Öğr. Gör., Hakkari Üniversitesi, El Sanatları Bölümü. ORCID: 0000-0003-2787-5571.

kent planlarını karşılaştırmak için kullanılmıştır (Osborne, 2021; Schloen ve Fink, 2009).

Asur mektuplarında görevlilerden taşıma hayvanı sağlamaları, haber göndermeleri ve birlikleri denetlemeleri istenir. Mektuplardaki Bu yazışmalar, yerleşimlerde yürütülen günlük işleri incelemek için kullanılmıştır (Parpola, 1987; Lanfranchi ve Parpola, 1990; Luukko, 2012).

Kaynaklar ve yöntem

Asur kraliyet yazıtları için RINAP dizinleri, mektuplar için ise SAA dizinlerinin metin numaraları kullanılmıştır. Sargon ve Sanherib yazıtları ilgili RINAP dizinleri ciltlerinde yayımlanmıştır (Frame, 2021; Grayson ve Novotny, 2012; Grayson ve Novotny, 2014). Bağlılık yeminleri için SAA dizini 2'ye, eyalet ve askerî yönetim belgeleri için SAA dizini 11'e başvurulmuştur. Tayinat belgesinin metni de Lauinger'in yayınından incelenmiştir (Parpola ve Watanabe, 1988; Fales ve Postgate, 1995; Lauinger, 2012).

Luvice yazıtlar Hawkins'in derlemesinden araştırılmıştır. Ayrıca Karatepe yazıtındaki metin Çambel'in yayını ve Annick Payne'in çevirisinden incelenmiştir (Hawkins, 2000; Çambel, 1999; A. Payne, 2012). Urartu yazıtlarında Salvini'nin çalışmaları ve metin numaraları kullanılmıştır. Türkçe çevirileri için Margaret R. Payne'in oluşturmuş olduğu kataloğa başvurulmuştur (Salvini, 2008; M. R. Payne, 2006). Ek olarak Belge numaraları ve erişim bağlantıları metnin sonunda verilmiştir.

Çalışmada faydalanılan metinler yayımlanmış çevirilerden oluşmaktadır. Yazıtlarda bulunan kırık satırlara önerilen tamamlamalar ayrıca belirtilmiştir. Yazıtlarda anlatılan mimari yapılar, buluntu yerleri ve tarihleri dikkate alınarak kazı kalıntılarıyla karşılaştırılmıştır.

Yeni Asur

Karkamış

II. Sargon'un MÖ 717'de Karkamış'ı ele geçirmesinden sonra Pisiri'nin hükümdarlığı sona erdi ve kent Asur idaresine girdi (Bryce, 2012; Weeden, 2013; Weeden, 2023). Kentte bulunan silindir parçaları, olayları Sargon'un anlatımıyla aktarır. RINAP 2'de 109 numarayla yayımlanan metnin başlangıcı kırıktır. Frame'in tamamlamalarına göre Pisiri, Asur'a karşı yükümlülüklerini çiğnemek ve Muşki kralı Mita ile ilişki kurmakla suçlanır. Metne göre Pisiri ve ailesi kentten çıkarılmıştır. Saray mallarına el konulmuş, askerleri Asur ordusuna alınmıştır (Frame, 2021, no. 109, sat. 3′–7′).

Karkamış silindirlerinde yapı işleri ve sulamanın genişletilmesi hakkında da bilgi vardır (Frame, 2021, Giriş, s. 36). Yazıtın bazı kısımlarının eksik olduğu bilinmektedir. Bu nedenle metinde anlatılan yapıları kazı buluntuları ile eşleştirmek güçtür (Marchetti, 2014). Parker'ın araştırmasına göre Asur denetimi, Güneydoğu Anadolu'daki yerleşimlerde farklı biçimlerde uygulanmıştır (Parker, 2003).

Jerwan

Sanherib, dokuz satırlık Jerwan yazıtında akarsu ve kaynak sularını Ninova Ovası'na getirdiğini anlatır. Suyu derin vadilerden geçirmek için beyaz kireçtaşından bir su kemeri yaptırdığını belirtir. Fakat yazıtta bu iş için kaç kişinin çalıştığı ya da çalışanlara ne kadar harcama yapıldığı belirtilmiyor. Yapının bakımından sorumlu görevliler de anılmaz (Grayson ve Novotny, 2014, no. 226, sat. 1–9).

Ur, kuzey Asur kanallarının güzergâhlarını hava fotoğrafları ve uydu görüntülerinden izlemiştir (Ur, 2005). Wilkinson ve çalışma arkadaşlarına göre Asur merkez bölgesinde kırsal yerleşimler dağınıktı ve yol ağı genişlemişti. Kanallar, tarım alanları ile park ve bahçelere su taşıyordu (Wilkinson vd., 2005, s. 23).

Tayinat ve taşra mektupları

Tayinat'taki Esarhaddon belgesi, Kunalia valisi ve diğer görevlilerin Assurbanipal'e bağlılığını konu alır. Görevlilerden veliahdın krallığına karşı söylenen sözleri saklamadan bildirmeleri istenir. Bu hükmün bazı satırları diğer nüshalarla tamamlanmıştır (Lauinger, 2012, Tayinat nüshası, standart satır numaraları 73–79; Watanabe, 2014). Tabletin buluntu yeri XVI numaralı tapınaktır (Harrison ve Osborne, 2012). MÖ 738 sonrasında Asur eyalet merkezi olan Tayinat'ta, yerel krallık ve Asur dönemlerine ait yapı evreleri kazıda ayırt edilmiştir (Harrison, 2016; Osborne vd., 2019).

SAA 1 177'de bir yola konaklama ya da ikmal noktası düzenlenmesi ele alınır. Arzuhina'dan yazılan SAA 5 227'de ikmal noktasına katır sağlanması istenir; bu talep Mazamua valisini de ilgilendirir. Söz konusu yazışmalar, Yeni Asur haberleşme sisteminde görevli personel ve ulaşımda kullanılan yük hayvanlarının temini hakkında bilgi vermektedir. (Parpola, 1987, SAA 1 177; Lanfranchi ve Parpola, 1990, SAA 5 227; Radner, 2015, dn. 21; Radner, 2014). SAA 19 189 numaralı mektupta Adad-issiya, kralın Mazamua bölgesindeki askerî birliklerin denetlenmesine ilişkin emrine cevap vermekte ve birliklerin kullanımındaki at ve katırlarla çekilen araçlar hakkında bilgi sunmaktadır (Luukko, 2012, SAA 19 189; önceki yayın SAA 5 215)

Kumme'de yerel hükümdar Ariye yönetimini sürdürürken, Asur kralı II. Sargon'un temsilcisi Aššur-reṣuwa da bölgede görev yapmaktaydı. Aššur-reṣuwa, kereste sevkiyatı ve Urartu'daki gelişmeler hakkında Asur sarayına düzenli olarak bilgi gönderiyordu. Bu durum, Asur'un Kumme'deki yerel yönetimi ortadan kaldırmadan bölgeyi kendi temsilcisi aracılığıyla denetlediğini göstermektedir. Bu uygulama, Karkamış'taki hanedanın yönetimden uzaklaştırılmasından farklı bir idari yaklaşımı yansıtmaktadır (Radner, 2025; Radner, 2012).

Yeni Asur Dönemi'nde eyalet yönetim merkezi ve askerî garnizon olarak kullanılan Tušhan'da (Ziyaret Tepe), yapılan kazılarda saray, idari yapılar, surlar ve konutlar ortaya çıkarılmıştır

(Matney vd., 2020). Matney ve çalışma arkadaşları (2022), kent kapısı yakınındaki bazı yapıların askerlerin barınması amacıyla kullanılmış olabileceğini belirtmektedir.

Geç Hitit krallıkları

Karatepe ve Halep

Azatiwada, Karatepe'nin Luvice ve Fenikece yazıtlarında ambarları doldurduğunu ve askerî gücü artırdığını bildirir. Sınır bölgelerinde kaleler kurduğunu, ele geçirdiği insanları yerleştirdiğini de anlatır. Metinde ürün miktarı ve yerleştirilen nüfusun sayısı verilmez (Çambel, 1999; Hawkins, 2000, KARATEPE 1; A. Payne, 2012, Karatepe 1).

Kale Azatiwadaya adını taşır. Metnin sonunda Azatiwada'nın adını silecek veya kapıya başka bir hükümdarın adını verecek kişiler lanetlenir. Tanrılara sunulacak adaklar da belirtilir (A. Payne, 2012, Karatepe 1). Yazıtlar kapı yapıları üzerindedir (Çambel, 1999). Osborne'a göre kapıyı ve kralın adını koruyan bu hükümler, kapı ile hükümdar arasında bağ kurar (Osborne, 2014, s. 205–206).

Halep'te 2003 yılında bulunan Luvice yazıtta Palistin kralı Taita'nın Fırtına Tanrısı'na adağı yer alır. Yazıt, tanrının karşısında duran kral tasvirinin yanına işlenmiştir. Tapınak girişindeki figürler üzerinde 2004–2005 yıllarında bulunan kırık yazıt da Taita'ya atfedilir. Hawkins'in yazı biçimlerine dayanarak önerdiği tarih yaklaşık MÖ on birinci yüzyıldır (Hawkins, 2011, s. 35).

Karkamış'ın farklı dönemlere ait Luvice yazıtlarında hükümdar adları, aile bağları ve yapı işleri yer alır (Hawkins, 2000). Gilibert, Karkamış ve Zincirli kabartmalarının konumunu inceleyerek bu alanlarda törenler düzenlenmiş olabileceğini öne sürer (Gilibert, 2011).

Aşağı yerleşimler

2014 yılında, yaklaşık 16 hektarlık bir alanda yapılan ve aşağı Tayinat yerleşimini kapsayan yüzey araştırması yapılmıştır. Bu araştırmada elde

edilen buluntular, yerleşimin bazı kesimlerinin yoğun, bazılarının ise seyrek kullanıldığını gösterir. Zanaat üretimiyle ilgili kalıntılar belirli alanlarda toplanmıştır. Osborne, bu dağılımı haneler arasındaki ekonomik farklarla ilişkilendirir (Osborne, 2017, s. 90). Saraylara giden yol, aşağı yerleşimden başlayıp yukarı kentin ve saray alanının kapılarından geçer. Kapıların ve sarayların zeminleri de bu yönde yükselir (Pucci, 2008; Osborne, 2014, s. 201–202). Yerel krallık ve Asur dönemlerinde yapılarda değişiklikler görülür (Harrison, 2009; Osborne vd., 2019).

Amik Ovası'nda yerleşimlerin başkente bağlılığı değişebiliyordu ve oluşan bu durum ve de krallığın denetimi de her yerde aynı ölçüde değildi (Osborne, 2013). Bunla beraber Çatal Höyük buluntuları, başkent dışındaki evlerin kullanımı hakkında bilgi verir. Burada bulunan kaplar ve küçük buluntular yiyecek hazırlama ve depolamayla ilgilidir (Pucci, 2019). Zincirli ise ayrı bir Arami hanedanının yönettiği Samʾal'ın merkezidir. Kentin kapı ve saray düzenleri, bölgedeki diğer kentlerle benzerlik gösterir (Schloen ve Fink, 2009; Osborne, 2021).

Urartu

Menua Kanalı

CTU A 5-12'nin ilk altı satırında, İşpuini oğlu Menua'nın Haldi'nin korumasıyla bir kanal açtırdığı belirtilir. Kanal kralın adını taşır. Menua, Bia ülkelerinin kralı ve Tuşpa'nın hâkimi olarak tanıtılır (Salvini, 2008, CTU A 5-12, sat. 1–6; M. R. Payne, 2006). Sonraki satırlarda yazıtı tahrip eden, başkasına tahrip ettiren veya kanalı kendisinin açtığını söyleyen kişi lanetlenir (Salvini, 2008, CTU A 5-12, sat. 7–14).

Menua yazıtında da kanalın sonraki zamanlarda bakımını kimin yaptığını ve kanalla gelen suyun nasıl paylaşıldığını açıklamaz. Hammer, Urartu sulamasında kralların yaptırdığı işlerle yerel katkıları inceler (Hammer, 2022). Bunun dışında yazıtı olmayan kanal ve bentlerin Urartu'ya ait olup olmadığı, arazi bulguları ve yapı özellikleriyle değerlendirilir (Burney, 1972; Hammer, 2022).

Ayanis, Patnos ve Kef

Ayanis'in kısa yapı yazıtı CTU A 12-9'da Argişti oğlu Rusa, Eiduru Dağı karşısında kale ve tapınak yaptırdığını bildirir. Yer daha önce kayalık ve yapısız olarak tanımlanır (Salvini, 2008, CTU A 12-9, sat. 1–6). Devamında bağ, bahçe ve yeni kent sayılır. Yerleşimin adı Rusahinili'dir. Son bölümde kralın adını silip kendi adını yazacak kişi lanetlenir (Salvini, 2008, CTU A 12-9, sat. 8–15).

Ayanis'in kuruluş tarihi ve yazıtlardaki bazı terimler tartışmalıdır (Çilingiroğlu ve Salvini, 1999). Kısa yapı yazıtı ile kazıda bulunan mimari kalıntılar, Ayanis kazı yayınında birlikte değerlendirilmiştir (Çilingiroğlu ve Salvini, 2001). Bağ ve bahçe kayıtları tarım alanlarının kurulduğunu bildirir, fakat sınırlarını ve ürün miktarını açıklamaz (Sevin, 2000).

Ayanis'in kale ve dış yerleşiminden alınan örneklerde arpa ve darı türleri çoktur. Ekmeklik buğday ve çavdar da bulunmuştur. Araştırmacılar, yüksek miktardaki kalıntıları ürün fazlasının depolanmasıyla ilişkilendirir (Solmaz ve Oybak Dönmez, 2013). Patnos'tan incelenen sekiz örnekte ise buğday türleri daha yaygındır; arpa ve bazı baklagiller de vardır (Oybak Dönmez, 2003). Bu kalıntılardan üretim oranı hesaplanırken örnek sayısı ve korunma koşulları dikkate alınmalıdır. Ayanis'in dış yerleşimindeki konutlar da kalenin dışındaki haneler hakkında veri sağlar (Zimansky, 2022).

Kef Kalesi'nin depo alanında bulunan kırık pitos parçasında da bir miktar kaydı vardır. Metni "3 aqarqi 6 tirusu" olarak tamamlar ve kabın kapasitesiyle ilişkilendirir. Fakat başlangıç ve son kısımları kırık olduğundan dolayı yapılan okuma kesin değildir (Coşkun vd., 2023, s. 261, 263–264).

Kaleler ve geçitler

Zimansky ve Smith, Urartu kalelerini çevrelerindeki tarım alanları, vadiler ve diğer yerleşimlerle birlikte incelemiştir (Zimansky, 1985; Smith,

1999). Elmagöl-Pamuk Geçidi, Doğubayazıt Ovası ile Aras Vadisi arasındaki güzergâhtadır. Tahkimli alanın doğusunda aşağı yerleşim bulunur. Özfırat ve Sevin, burayı karakol ve konaklama istasyonu olarak yorumlar. MÖ sekizinci yüzyılın başlarında kurulmuş olabileceğini belirtir (Özfırat ve Sevin, 2021, s. 183–184).

Earley-Spadoni, merkezler arası haberleşmeyi araştırmış ve Sevan çevresinde hangi yerleşimlerin birbirini görebildiğini incelemiştir. Bu merkezler arasında ateşle haberleşilmiş olabileceğini düşünür. Fakat görüş bağlantısı, böyle bir haberleşmenin yapıldığını göstermeye yetmez (Earley-Spadoni, 2015). Van Gölü havzasında bulunan Dilkaya, Karagündüz ve Yoncatepe için önerilen tarihler de tartışmalıdır. Köroğlu ve Konyar, bu yerleşimlerin Erken ve Orta Demir Çağı buluntularını yeniden değerlendirmiştir (Köroğlu ve Konyar, 2008).

Benzer seramik ve yapılar, yerleşimlerde aynı topluluğun yaşadığını göstermek için yeterli bir buluntu değildir. Zimansky, Urartu'daki benzer yapıdaki seramikleri devletin faaliyetlerine bağlar (Zimansky, 1995). Aynı konuda Ristvet ise Şərur Vadisi ve Oğlanqala'da yerel toplulukların Urartu ile ilişkilerini inceler (Ristvet, 2018).

Sonuç

Karkamış'ta yerel hanedan kaldırılmıştır. Kumme mektuplarında ise hükümdar görevini sürdürürken Asur temsilcisi saraya haber vermektedir. Bu iki örnekte Asur yönetimi farklı biçimlerde uygulanmıştır. Tayinat belgesinde görevlilerden veliaht aleyhindeki sözleri bildirmeleri istenir. SAA 5 227'de yol istasyonuna katır sağlanması konu edilir.

Karatepe ve Ayanis yazıtlarının sonundaki lanetler, kralın adını silecek kişilere yöneliktir. Jerwan ve Menua Kanalı yazıtlarında da yapıyı yaptıran kralın adı belirtilir. Bu metinlerdeki yapım kayıtları, yerleşimlerin sonraki işleyişini açıklamaz. Su yapılarının bakımı ve suyun paylaşımı hakkında bilgi verilmez. Ayanis ve Patnos'taki bitki kalıntıları da

depolanan ürünleri tanımayı sağlar; ürünlerin vergi olarak mı, başka bir yolla mı toplandığını açıklamaz.

İncelenen başlıca yazılı belgeler

Sargon'un Karkamış silindiri. RINAP 2, no. 109. Metin veya yayın

Sanherib'in Jerwan yazıtı. RINAP 3/2, no. 226, sat. 1–9. Metin veya yayın

Tayinat bağlılık belgesi. Lauinger 2012; P500551. Metin veya yayın

Yol istasyonu mektubu. SAA 1 177; Bel-liqbi dosyası. Metin veya yayın

Arzuhina'dan haberleşme mektubu. SAA 5 227; P334279. Metin veya yayın

Mazamua birlikleri hakkında mektup. SAA 19 189; önceki yayın SAA 5 215. Metin veya yayın

Karatepe yazıtı. KARATEPE 1; Çambel 1999; Hawkins 2000; A. Payne 2012. Metin veya yayın

Halep tapınak yazıtları. Hawkins 2011, s. 35–54. Metin veya yayın

Menua Kanalı yazıtı. CTU A 5-12; eCUT A 05-012. Metin veya yayın

Ayanis kısa yapı yazıtı. CTU A 12-9; eCUT A 12-09. Metin veya yayın

Kef Kalesi yazıtlı pitos parçası. Coşkun vd. 2023, s. 263–264. Metin veya yayın

Kısaltmalar: CTU, Corpus dei testi urartei; eCUT, Electronic Corpus of Urartian Texts; RINAP, Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period; SAA, State Archives of Assyria. Satır numaraları yayınlanan çevirilere aittir. Asur mektupları, bağlılık belgeleri ve kraliyet yapı yazıtları farklı amaçlarla hazırlanmış metinlerdir.

Kaynakça

Bryce, T. (2012). The world of the Neo-Hittite kingdoms: A political and military history. Oxford University Press. doi: 10.1093/acprof:oso/9780199218721.001.0001

Burney, C. A. (1972). Urartian irrigation works. Anatolian Studies, 22, 179–186. doi: 10.2307/3642562

Coşkun, İ., Varol, O. ve Polat, E. (2023). Adilcevaz Kef Kalesi Kazısı: Yeni Bulgular ve Değerlendirmeler. OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 5(1), 253–274. doi: 10.33469/oannes.1234641

Çambel, H. (1999). Corpus of Hieroglyphic Luwian inscriptions, Volume II: Karatepe-Aslantaş. The inscriptions: Facsimile edition. Walter de Gruyter. doi: 10.1515/9783110879759

Çilingiroğlu, A. ve Salvini, M. (1999). When was the castle of Ayanıs built and what is the meaning of the word "šuri"? Anatolian Studies, 49, 55–60. doi: 10.2307/3643061

Çilingiroğlu, A. ve Salvini, M. (Ed.). (2001). Ayanis I: Ten years' excavations at Rusahinili Eiduru-kai, 1989–1998 (Documenta Asiana 6). CNR, Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici. Yayın kaydı

Earley-Spadoni, T. (2015). Landscapes of warfare: Intervisibility analysis of Early Iron and Urartian fire beacon stations (Armenia). Journal of Archaeological Science: Reports, 3, 22–30. doi: 10.1016/j.jasrep.2015.05.008

Fales, F. M. ve Postgate, J. N. (1995). Imperial administrative records, Part II: Provincial and military administration (State Archives of Assyria 11). Helsinki University Press. Yayın kaydı

Frame, G. (2021). The royal inscriptions of Sargon II, king of Assyria (721–705 BC) (Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 2). Eisenbrauns. doi: 10.5325/j.ctv1g8092k

Gilibert, A. (2011). Syro-Hittite monumental art and the archaeology of performance: The stone reliefs at Carchemish and Zincirli in the earlier first millennium BCE. De Gruyter. doi: 10.1515/9783110222265

Grayson, A. K. ve Novotny, J. (2012). The royal inscriptions of Sennacherib, king of Assyria (704–681 BC), Part 1 (Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 3/1). Eisenbrauns. Yayın kaydı

Grayson, A. K. ve Novotny, J. (2014). The royal inscriptions of Sennacherib, king of Assyria (704–681 BC), Part 2 (Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 3/2). Eisenbrauns. Yayın kaydı

Hammer, E. (2022). Role and characteristics of irrigation in the Kingdom of Urartu. S. Rost (Ed.), Irrigation in early states: New directions içinde (s. 269–305). Oriental Institute of the University of Chicago. Yayın kaydı

Harmanşah, Ö. (2013). Cities and the shaping of memory in the ancient Near East. Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9781139227216

Harrison, T. P. (2009). Neo-Hittites in the “Land of Palistin”: Renewed investigations at Tell Taʿyinat on the Plain of Antioch. Near Eastern Archaeology, 72(4), 174–189. doi: 10.1086/NEA25754026

Harrison, T. P. (2016). The Neo-Assyrian provincial administration at Tayinat (ancient Kunalia). J. MacGinnis, D. Wicke ve T. Greenfield (Ed.), The provincial archaeology of the Assyrian Empire içinde (s. 253–264). McDonald Institute for Archaeological Research. Yayın kaydı

Harrison, T. P. ve Osborne, J. F. (2012). Building XVI and the Neo-Assyrian sacred precinct at Tell Tayinat. Journal of Cuneiform Studies, 64, 125–143. doi: 10.5615/jcunestud.64.0125

Hawkins, J. D. (2000). Corpus of Hieroglyphic Luwian inscriptions. Volume I: Inscriptions of the Iron Age (3 kısım). Walter de Gruyter. doi: 10.1515/9783110804201

Hawkins, J. D. (2011). The inscriptions of the Aleppo temple. Anatolian Studies, 61, 35–54. doi: 10.1017/S0066154600008772

Köroğlu, K. ve Konyar, E. (2008). Comments on the Early/Middle Iron Age chronology of Lake Van Basin. Ancient Near Eastern Studies, 45, 123–146. doi: 10.2143/ANES.45.0.2033167

Lanfranchi, G. B. ve Parpola, S. (1990). The correspondence of Sargon II, Part II: Letters from the northern and northeastern provinces (State Archives of Assyria 5). Helsinki University Press. Yayın kaydı

Lauinger, J. (2012). Esarhaddon's succession treaty at Tell Tayinat: Text and commentary. Journal of Cuneiform Studies, 64, 87–123. doi: 10.5615/jcunestud.64.0087

Liverani, M. (2017). Assyria: The imperial mission (A. Trameri ve J. Valk, Çev.). Eisenbrauns. Yayın kaydı

Luukko, M. (2012). The correspondence of Tiglath-pileser III and Sargon II from Calah/Nimrud (State Archives of Assyria 19). The Neo-Assyrian Text Corpus Project. Yayın kaydı

Marchetti, N. (Ed.). (2014). Karkemish: An ancient capital on the Euphrates. Ante Quem. Yayın kaydı

Matney, T., Greenfield, T. L., Köroğlu, K., MacGinnis, J., Hartenberger, B. ve Rosenzweig, M. (2022). Living at the gate: Identification of military housing at Neo-Assyrian Tušhan (Ziyaret Tepe). L. Battini, A. Brody ve S. R. Steadman (Ed.), No place like home: Ancient Near Eastern houses

and households içinde (s. 58–77). Archaeopress. doi: 10.2307/j.ctv3006xtd.7

Matney, T., MacGinnis, J., Wicke, D. ve Köroğlu, K. (2020). Eighteen years on the frontiers of Assyria: The Ziyaret Tepe Archaeological Project. K. Gavagnin ve R. Palermo (Ed.), Imperial connections: Interactions and expansion from Assyria to the Roman period içinde (Cilt 2, s. 85–118). EUT Edizioni Università di Trieste. Yayın kaydı

Osborne, J. F. (2013). Sovereignty and territoriality in the city-state: A case study from the Amuq Valley, Turkey. Journal of Anthropological Archaeology, 32(4), 774–790. doi: 10.1016/j.jaa.2013.05.004

Osborne, J. F. (2014). Settlement planning and urban symbology in Syro-Anatolian cities. Cambridge Archaeological Journal, 24(2), 195–214. doi: 10.1017/S0959774314000444

Osborne, J. F. (2017). Exploring the lower settlements of Iron Age capitals in Anatolia and Syria. Antiquity, 91(355), 90–107. doi: 10.15184/aqy.2016.254

Osborne, J. F. (2021). The Syro-Anatolian city-states: An Iron Age culture. Oxford University Press. doi: 10.1093/oso/9780199315833.001.0001

Osborne, J. F., Harrison, T. P., Batiuk, S., Welton, L., Dessel, J. P., Denel, E. ve Demirci, Ö. (2019). Urban built environments in early 1st millennium B.C.E. Syro-Anatolia: Results of the Tayinat Archaeological Project, 2004–2016. Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 382, 261–312. doi: 10.1086/705728

Oybak Dönmez, E. (2003). Urartian crop plant remains from Patnos (Ağrı), eastern Turkey. Anatolian Studies, 53, 89–95. doi: 10.2307/3643088

Özfırat, A. ve Sevin, V. (2021). Aras Vadisi'ne açılan kapı: Elmagöl-Pamuk Geçidi Urartu karakolu. Colloquium Anatolicum, 20, 183–197. Yayın kaydı

Parker, B. J. (2003). Archaeological manifestations of empire: Assyria's imprint on southeastern Anatolia. American Journal of Archaeology, 107(4), 525–557. doi: 10.3764/aja.107.4.525

Parpola, S. (1987). The correspondence of Sargon II, Part I: Letters from Assyria and the West (State Archives of Assyria 1). Helsinki University Press. Yayın kaydı

Parpola, S. ve Watanabe, K. (1988). Neo-Assyrian treaties and loyalty oaths (State Archives of Assyria 2). Helsinki University Press. Yayın kaydı

Payne, A. (2012). Iron Age hieroglyphic Luwian inscriptions (H. C. Melchert, Ed.; Writings from the Ancient World 29). Society of Biblical Literature. Yayın kaydı

Payne, M. R. (2006). Urartu çivi yazılı belgeler kataloğu. Arkeoloji ve Sanat Yayınları. Yayın kaydı

Postgate, J. N. (1992). The land of Assur and the yoke of Assur. World Archaeology, 23(3), 247–263. doi: 10.1080/00438243.1992.9980178

Pucci, M. (2008). Functional analysis of space in Syro-Hittite architecture (BAR International Series 1738). Archaeopress. Yayın kaydı

Pucci, M. (2019). Excavations in the Plain of Antioch III: Stratigraphy, pottery, and small finds from Chatal Höyük in the Amuq Plain (Oriental Institute Publications 143, Parts 1–2). Oriental Institute of the University of Chicago. doi: 10.83354/rfeb-8409

Radner, K. (2012). Between a rock and a hard place: Muṣaṣir, Kumme, Ukku and Šubria—the buffer states between Assyria and Urartu. S. Kroll, C. Gruber, U. Hellwag, M. Roaf ve P. Zimansky (Ed.), Biainili-Urartu: The proceedings of the symposium held in Munich 12–14 October 2007 içinde (s. 243–264). Peeters. Yayın kaydı

Radner, K. (2014). An imperial communication network: The state correspondence of the Neo-Assyrian Empire. K. Radner (Ed.), State

correspondence in the ancient world: From New Kingdom Egypt to the Roman Empire içinde (s. 64–93). Oxford University Press. doi: 10.1093/acprof:oso/9780199354771.003.0004

Radner, K. (2015). Royal pen pals: The kings of Assyria in correspondence with officials, clients, and total strangers (8th and 7th centuries BC). S. Procházka, L. Reinfandt ve S. Tost (Ed.), Official epistolography and the language(s) of power içinde (s. 61–72). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Yayın kaydı

Radner, K. (2025). Representing Assyrian interests in the vassal states. Assyrian Empire Builders, University College London. (Erişim: 26 Ekim 2026). Yayın kaydı

Ristvet, L. (2018). Negotiation, violence, and resistance: Urartu's frontiers in the Iron Age Caucasus. B. S. Düring ve T. D. Stek (Ed.), The archaeology of imperial landscapes: A comparative study of empires in the ancient Near East and Mediterranean world içinde (s. 175–205). Cambridge University Press. doi: 10.1017/9781316995495.007

Salvini, M. (2008). Corpus dei testi urartei, Vols. I–III: Le iscrizioni su pietra e roccia (Documenta Asiana 8). CNR, Istituto di Studi sulle Civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente. Yayın kaydı

Schloen, J. D. ve Fink, A. S. (2009). Searching for ancient Samʾal: New excavations at Zincirli in Turkey. Near Eastern Archaeology, 72(4), 203–219. doi: 10.1086/NEA25754028

Sevin, V. (2000). Urartu bahçeleri. Belleten, 64(240), 395–406. doi: 10.37879/belleten.2000.395

Smith, A. T. (1999). The making of an Urartian landscape in southern Transcaucasia: A study of political architectonics. American Journal of Archaeology, 103(1), 45–71. doi: 10.2307/506577

Solmaz, T. ve Oybak Dönmez, E. (2013). Archaeobotanical studies at the Urartian site of Ayanis in Van Province, eastern Turkey. Turkish Journal of Botany, 37(2), 282–296. doi: 10.3906/bot-1204-3

Ur, J. (2005). Sennacherib's northern Assyrian canals: New insights from satellite imagery and aerial photography. Iraq, 67(1), 317–345. doi: 10.1017/S0021088900001418

Watanabe, K. (2014). Esarhaddon's succession oath documents reconsidered in light of the Tayinat version. Orient, 49, 145–170. doi: 10.5356/orient.49.145

Weeden, M. (2013). After the Hittites: The kingdoms of Karkamish and Palistin in northern Syria. Bulletin of the Institute of Classical Studies, 56(2), 1–20. doi: 10.1111/j.2041-5370.2013.00055.x

Weeden, M. (2023). The Iron Age states of Central Anatolia and northern Syria. K. Radner, N. Moeller ve D. T. Potts (Ed.), The Oxford history of the ancient Near East, Volume IV: The age of Assyria içinde (s. 912–1026). Oxford University Press. doi: 10.1093/oso/9780190687632.003.0046

Wilkinson, T. J. (2003). Archaeological landscapes of the Near East. University of Arizona Press. Yayın kaydı

Wilkinson, T. J., Ur, J., Barbanes Wilkinson, E. ve Altaweel, M. (2005). Landscape and settlement in the Neo-Assyrian Empire. Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 340, 23–56. doi: 10.1086/BASOR25066913

Zimansky, P. E. (1985). Ecology and empire: The structure of the Urartian state. Studies in Ancient Oriental Civilization 41. Oriental Institute of the University of Chicago. Yayın kaydı

Zimansky, P. E. (1995). Urartian material culture as state assemblage: An anomaly in the archaeology of empire. Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 299–300, 103–115. doi: 10.2307/1357348

Zimansky, P. E. (2022). Houses and households in Urartu: Evidence from the outer town at Ayanis. L. Battini, A. Brody ve S. R. Steadman (Ed.), No place like home: Ancient Near Eastern houses and households içinde (s. 42–57). Archaeopress. doi: 10.2307/j.ctv3006xtd.6

BÖLÜM 3
A Statuette of Attis from Northern Caria

Umut KAPUCİ[1]

Murat ÇEKİLMEZ[2]

[1] Asst. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of Archaeology, Ankara/Türkiye, E-mail: ukapuci@gmail.com. ORCID 0000-0001-8550-6091.

[2] Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Archaeology, Aydın/Türkiye. E-mail: mcekilmez@gmail.com. ORCID 0000-0002-5922-2973.

This study is derived from a PhD thesis entitled "Sculpture of Caria Region with Samples from Aydın Archaeological Museum," conducted under the supervision of Prof. Dr. Murat Çekilmez at Aydın Adnan Menderes University, Institute of Social Sciences, Department of Archaeology, PhD Program. The aforementioned thesis study was supported within the scope of the project numbered FEF-19015 by ADU Scientific Research Projects Unit. We would like to thank the Rectorate of Aydın Adnan Menderes University and ADU Scientific Research Projects Unit for their support. We would also like to thank the Directorate of Aydın Archeological Museum for the permissions related to the artifacts located in Aydın Archeological Museum.

Abstract

This study examined a small-scale marble Attis statuette fragment currently located in the Yenipazar district of the Aydın province. It is being preserved in the Aydın Archaeological Museum after being acquired by the museum through confiscation based on a court decision. Even though the focus was on a singular specimen, the aim of this study was to contribute to the sculptural literature of the Roman Imperial Period in the Caria Region by presenting the artifact to the scientific world. Therefore, this study tried to determine the stylistic and typological period characteristics and the origin of the plastic work found in Yenipazar. Since the Attis statuette examined in this study is not an archaeological excavation find and there is no information on how the statuette was uncovered in the museum inventory records, it was dated by comparison with the sculptural works of the Roman Imperial Period in the Caria Region and nearby geographical areas. As a result of the analogical analyses, it was determined that the examined Attis statuette fragment reflects the stylistic characteristics of the Aphrodisias workshop, which is one of the most important sculptural workshops of the Northern Caria Region alongside Tralleis and Magnesia, and is known to have produced artworks continuously from the early periods until the Late Antiquity.
Keywords: Caria Region, Sculpture, Attis, Roman Imperial Period.

Özet

Bu çalışmada, günümüzde Aydın Arkeoloji Müzesi'nde korunan ve Aydın ili, Yenipazar ilçesi sınırlarında bulunan ve mahkeme kararına istinaden müsadere yoluyla müzeye kazandırılan küçük ölçekli mermer bir Attis heykelciği parçası ele alınmıştır. Amaç, tekil örnek olsa da Karia Bölgesi'nin Roma İmparatorluk Dönemi heykeltıraşlık literatürüne katkı sağlayarak anılan yontuyu bilim

dünyasına sunmaktır. Bu bağamda Aydın ili Yenipazar ilçesinde bulunan söz konusu plastik eserin stilistik ve tipolojik açıdan dönem özellikleri ve heykeltıraşlık merkezi belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan Attis yontusunun arkeolojik kazı buluntusu olmaması ve müze envanter kayıtlarında buluntu durumu ile ilgili bilgi bulunmaması nedeniyle genel olarak Karia Bölgesi ve yakın coğrafyadaki Roma İmparatorluk Dönemi heykeltıraşlık eserleriyle karşılaştırma yoluyla tarihlenebilmiştir. Yapılan analojik değerlendirmeler sonucunda araştırma içeriğinde değerlendirilen Attis heykeli parçasının, Kuzey Karia Bölgesi'nin Tralleis ve Menderes Magnesiası ile birlikte önemli heykeltıraşlık merkezlerinden biri olan ve erken dönemlerden Geç Antik Çağ içlerine kadar kesintisiz üretim yaptığı bilinen Aphrodisias atölyeleri ekolünün stil özelliklerini yansıttığı anlaşılmıştır.
Anahtar Kelimeler: Karia Bölgesi, Heykeltıraşlık, Attis, Roma İmparatorluk Dönemi.

Introduction

This study examined a statuette found in the Yenipazar district of the Aydın province, which is currently being preserved in the Aydın Archaeological Museum. The artifact in question was suspected to come from Orthosia. The typological and stylistic characteristics of the period to which it belongs and the origin of the artifact were thoroughly studied. The literature review regarding studies on the ancient city of Orthosia conducted within the scope of this study revealed that few studies have been conducted on this ancient city located within the borders of the Yenipazar district of Aydın province. The first study on this city was conducted by W. Ruge in 1942 (Ruge 1942, *Passim)*. In 1997, E. Yener and F. Ölmez carried out mosaic salvage excavations and mosaic lifting work in the ancient city of Orthosia (Yener & Ölmez 1997, 275-298). Since 1998, the most significant study conducted on the city was a study of the central Menderes line of the Caria region, particularly

exploring three towns: Harpasa, Bargasa and Orthosia. It was managed by a team operating under the authority of the Archaeological Museum of Aydın. This study aimed to map the ancient city of Orthosia by evaluating the archaeological, epigraphic, and numismatic aspects of the ancient city of Orthosia, including its agora, gymnasion, necropolis, theater and Byzantine Period walls (Varinlioğlu & Debord 2000, 135-138; Debord & Varinlioğlu 2010, *Passim)*. Most recently, archaeological survey on the city was conducted by S. Akkurnaz, a faculty member of Aydın Adnan Menderes University (Akkurnaz & Özver 2023, 293-310).

Definition, Typology, and Iconography

The specimen (inventory number 5045) representing the sculptural characteristics belonging to the ancient city of Orthosia is a fragment of a statuette of standing and dressed[3]. It was found in the Yenipazar district of the Aydın province and was acquired by the Aydın Archaeological Museum through confiscation on October 19, 1999, following a ruling from the Aydın High Criminal Court. The Attis statuette was carved from thick-grain white marble, with the head and body originating from a single block. The head from the neck, right arm from the elbow, left arm from the shoulder, and legs from the knees are missing. The body and clothing surfaces are covered by thick patina (Fig. 1-3).

The shoulders of the statuette are broad, and the chest is rendered in a bulging and prominent structure. The waist is strong and wide. The legs are pronounced under the garment, with the right leg extending backwards and the left leg extending forward. The tunica manicata is tied under the chest with a thick sash or belt. The schematic, thick-banded folds extending down parallel to each other

[3] Dimensions: Height, 14 cm; Length, 11.5 cm; Width, 3.5 cm.

from the bottom of the sash transition to fluttering folds on the left side of the statuette to capture the moving leg.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

The preserved parts of the statuette considered within the scope of the study are similar to the Artemis of Versailles type, but in this type, Artemis has a quiver strap diagonally on her chest. Additionally, in this typology, right arm of Artemis reaches upwards towards the quiver on her back. In the Orthosia example, these

determiners are not present. The Orthosian work discussed is of the "Dancing Attis" (Vermaseren & De Boer 1986, 33-35, Nr. 260, 264, 266, 274) type of Attis typology (Vermaseren & De Boer 1986, 22-44). This type depicts Attis standing, dressed in anaxyrides and tunica manicata, tied under the chest with a thick sash or belt. For this reason, her breasts are swollen and prominent. Attis with the right arm extended forward and to the side, while the left arm is extended upwards and/or to the side parallel to the body while holding a pedum in the right hand and a tympanon in the left. The specimens depicted in this typology are mostly terracotta figurines (Mollard Besques 1963, Nr. MYR 281; Vermaseren 1987, Nr. 374, 498, 503, 504, 508).

Attis is depicted together with Kybele on Phrygian rock monuments in the Late Classical Period. He was increasingly worshipped from the Early Roman Imperial Period onwards. Iconographically, he is also regarded as the lover or son of Kybele, an important deity in Phrygia, as well as a priest or a plant god like Adonis (Baydur 1998, 105; Frazer 2004, 284; Roller 1991, 143 et seq.).

There are two different myths about Attis' death. The first involves him being killed by a wild boar, similar to how Adonis met his demise (Frazer 2004, 284). This myth is supported by Pausanias, who indicated that the people of Pessinus did not eat pork (Paus. *III,* VII, 17.9). This myth is also related to the red-veined white marble quarried from Mount Persis in Dokimeion, which was located in Phrygia and famous for its marble in antiquity. The red veins of this marble are believed to represent the blood of Attis, who fell in love with Kybele and was wounded by a wild boar (Drew Bear 2001, 103). According to the second myth, Attis bled to death under a pine tree after castrating himself. In another story told by Pausanias, Attis, who was unfaithful to Kybele and was driven mad by the goddess

because of it, castrates himself under a pine tree and violets grow from his blood (Paus. *III,* VII, 17.9). This second narration is comparable to the story of Adonis, according to which anemones grew wherever Adonis' blood droplets fell. The iconography of this Attis statuette from Orthosia reflects the religious ceremonies of the cult of Kybele that involved a dance symbolizing intoxicating ecstasy as a representation of hilaria or galloi, the transformation from mourning to joy, and culminated in castration (Burkert 2018, 16 et seq.).

The Attis statuette has the style and period fashion characteristics of the post-Severan era of the Roman Imperial Period. This is evidenced by the deep drill points at the starting points of the schematic and parallel tunica manicata folds with a wide surfaced and thick-banded, non-natural, and non-plastic form, extending vertically downward under the wide and thick belt. The schematic and static sidewise extension of the lower left corner of the garment, which was depicted with stylized folds despite the effort towards a fluttering form on the left side of the figure, and the static body frontality that contrasts the movement of the garment are also characteristics of the same style. Differing from classical examples, this style reflects the style of Late Antiquity. One figure depicted on a relief located at Aphrodisias, regarded as Late Antique art and dated to the late 3rd to early 4th century A.D., reflects similar stylistic characteristics to the Attis statuette (Yıldırım 2008, 114, Fig. 16). The non-plastic, wide-surfaced, thick-banded arrangement of the stylized, wide-surfaced, soft-backed, static and loose folds on the upper body that extend in parallel to each other in a straight, static, and vertical line towards the lower body is among these similarities. Another specimen found in Aphrodisias is also comparable to the discussed Attis statuette (Smith 1996, 20, Fig. 17-18). The schematic fold arrangement of the small-scale statue, which is regarded as a specimen of Late Antique sculpture of Aphrodisias, and dated to the

4th century A.D., is like the Attis statuette with its wide-and-flat-surfaced and soft-backed schematic fold arrangement that gives the impression of a stylized layered fabric.

Conclusion

It was determined that the discussed artifact was depicted in the "Dancing Attis" typology, reflecting the religious ceremonies of the cult of Kybele, which involves a dance symbolizing intoxicating ecstasy as a representation of the transformation from mourning to joy culminating in castration. During the Hellenistic Period, under the influence of the Attalid dynasty, the cult of Attis spread over a wide area extending from Western Anatolia to Athens towards the end of the third century BC (Shear 1935, 397). From this century onwards, marble statues and terracotta figurines of Attis became quite widespread in many centers, such as Sicily, Amphipolis, Olynthos and Delos (Roller 1994, 247). Within this distribution area, the Attis statuette found in Yenipazar is thought to originate from Orthosia. It is an important representation of the sculpture works of the city since there is no previous study on the sculpture works of the settlement in question. The Attis statuette is considered to be a token of the cult of Kybele; and due to its small scale, it is thought to have been used as a votive offering within the settlement. Many similar small-scale god/goddess statues represent the works produced in workshops of Aphrodisias, where the production of sculpture continued uninterruptedly into Late Antiquity. In Late Antiquity, when Christians became more politically assertive, there was a new market among pagans for small-scale portable religious icons (Smith 1996, 20 et seq.). For this reason, small scale factor is a pivotal characteristic of this type of statue. Small-scale statues of Kybele and Asklepios were also found in a Late Antique dwelling in Aphrodisias (Smith 1996, 20 et seq.). Having similar characteristics to these statuettes, the Attis statuette from Orthosia is considered a

product of the Aphrodisias school. In conclusion, this study aimed to contribute to the sculptural literature of the Late Antiquity Period in the Caria Region, albeit through the introduction of a single specimen. However, future excavations and research are needed to analyze the stylistic characteristics of the plastic artifacts from Orthosia in detail. This will help provide us with more information regarding the sculpture works of this city.

References

Pausanias, III, *Description of Greece* with an English translation Jones, W. H. S., Vol. III, Books VI-VIII (I-XXI), Cambridge, London, 1960, (Loeb Classical Library).

Akkurnaz, S. & Özver, A. (2023). 2021 Yılı Mastaura ve Orthosia Antik Kentleri Arkeolojik Yüzey Araştırması, 38. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 3, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 293-310.

Baydur, N. (1998). Attis Kültü ve Tarsus'ta Bulunmuş Attis Terrakottaları, (ed.), Arsebük, G., Mellink, M. J., Schirmer, W., Karatepe'deki Işık, Halet Çambel'e Sunulan Yazılar. İstanbul, 105-113.

Burkert, W. (2018). *Antikçağ Gizem Kültleri*. İstanbul.

Drew Bear, T. (2001). Grek ve Roma Dönemlerinde Afyonkarahisar, Afyonkarahisar Kütüğü 1, Ankara, 97-111.

Frazer, J. G. (2004). Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri 1, (trans.), Doğan, M. H., İstanbul.

Mollard Besques, S. (1963). Catalogue Raisonne des Figurines et Reliefs en Terre-Cuite Grecs et Romains II Myrina. Musee du Louvre et Collestions des Universites de France. Paris.

Roller, L. E. (1991). The Great Mother at Gordion: The Hellenization of an Anatolian Cult, JHS 111, 128-143.

Roller, L. E. (1994). Attis on Greek Votive Monuments; Greek God or Phrygian?, Hesperia Vol. 63, No. 2, pp. 245-262.

Ruge, W. (1942). “Orthosia”, Paulys Realencylopedie de Classischen Altertumswissenschaft XVIII-I, Stuttgart, 1492-1494.

Shear, T. L. (1935). “The Sculpture Found in 1933”, Hesperia Vol. 4, No. 3, pp. 371-420 .

Smith, R. R. R. (1996). “Archaeological research at Aphrodisias 1989-1992”, (ed.), Roueche, C. - Smith, R. R. R. Aphrodisias Papers 3: The setting and quarries, mythological and other sculptural decoration, architectural development. Portico of Tiberius, and Tetrapylon. Journal of Roman Archaeology Suppl. 20, Michigan, 10-73.

Varinlioğlu, E. & Debord, P. (2000). “Mission Archeologique et Epigraphique en Carie Campagne 1998”, 21. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 2, Ankara, 133-142.

Debord, P. & Varinlioğlu, E. (2010). Cites de Carie Harpasa, Bargasa, Orthosia, Dans l'Antiquite, Rennes.

Vermaseren, M. J. & De Boer M. (1986). “Attis”, *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* III-1, Zürich, 22-44.

Vermaseren, M. J. (1987). Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA) I. Asia Minor, Leiden.

Yener, E. & Ölmez, F. (1997). “Orthosia Mozaik Kurtarma Kazısı ve Mozaik Kaldırımı”, VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri 8-10 Nisan 1996 Kuşadası, Ankara, 275-298.

Yıldırım, B. (2008). The date of the reliefs from the colonnades of the Civil Basilica, (ed.), Ratte, C. - Smith, R. R. R., Aphrodisias Papers 4: New Research on the City and its Monuments, Journal of Roman Archaeology Suppl. 70, Portsmouth, 107-130.

BÖLÜM 4

PHOKAIA'DAN SİYAH FİRNİSLİ KAPLAR: KYLIKS FORMU

Kenan Doğan[1]

Murat Fırat[2]

ÖZET

İzmir İli Foça İlçesinde yer alan Phokaia antik kentinin tarihi mevcut veriler dahilinde 3. bine kadar ulaşır. Modern ilçe sınırları altında kalan kente ait buluntulara ulaşmak için farklı mahallerde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında çok önemli arkeolojik eserler açığa çıkarılmıştır. Foça'nın İsmetpaşa Mahallesi 1056 ada 13 parselinde yürütülün benzer nitelikli bir çalışmada da, antik dönem üretimi olan siyah firnisli içki kapları arasında, en geniş kullanıma sahip kap formu olana *kyliks*lerden bir grup ele geçer. Farklı alt gruplar halinde bu çalışmada ele alınan eserler, MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Giriş

İzmir İli Foça İlçesi sınırlarında ve ilçe merkezinin kuzeyinde kalan İsmetpaşa Mahallesi'nde bulunan şahıs

[1] Kenan Doğan, YL Arkeolog, İBB, Tarihsel Çevre ve Kültür Varlıkları Şube Müdürlüğü, İzmir / TÜRKİYE, Orcid: 0009-0007-3770-5716.

[2] Murat FIRAT (Prof. Dr.), SDÜ İTBF Arkeoloji Bölümü Isparta / TÜRKİYE, Orcid: 0000-0002-5747-0869.

arazisi niteliğindeki, 1056 ada 13 parsele (Şekil 7-8) yönelik inşaat talebi üzerine gerçekleştirilen sondaj kazıları sırasında açığa çıkarılan bir grup *kyliks* bu çalışmada ele alınmıştır[3]. Alanda yürütülen çalışmalar sonucunda kentin seramik üretimine yönelik önemli veriler, Arkaik ve Klasik dönemlere tarihlenen önemli mimari kalıntılar ve seramikler ele geçer (Özyiğit, 2012: 497). Bu çalışmada ise saptanan bu eser grupları arasında önemli bir yere sahip olan *kylik*sler tanıtılmaya çalışılacaktır

Antik Hellen Uygarlığı'nda şarap içmek için tercihe edilmiş olan kyliksler simetrik olarak yerleştirilmiş yatay çift kulplu, geniş ağızlı ve yayvan gövdeli bir kadeh türüdür. Form genellikle yüksek ayaklı kaidelere sahiptir. Bu formun iki ana tipi bulunmaktadır. Bununla birlikte farklı adlarla anılan birçok alt tipe de sahiptir[4]. Phokaia İsmetpaşa Mahallesi 1056 ada 13 parselde yapılan kazılarda, bahsi geçen kyliks gruplarından C tipi içbükey dudaklı, C tipi düz dudaklı ve B

[3] Alanda yürütülen çalışmalar ve buluntular K. Doğan tarafından bir tez kapsamında irdelenir (Doğan, 2013). Bu yayın içerisinde yeniden değerlendirmeye aldığımız kyliks grubu ise aynı zamdan bahsi geçen tezin bir bölümünü oluşturmaktadır. Alanda yürütülen çalışmalar için bkz., Özyiğit, 2012, 497.

[4] Kyliks formu içerisinde, MÖ 6. yüzyılda Atina sınıfı 1104 kyliksleri, en geniş kullanıma sahip tip olmuştur. Hem Atina'da hem de diğer merkezlerde, öteki kyliks formlarına ait örnekler oldukça az ele geçmektedir. MÖ 6. yüzyıl ve 5. yüzyılın başlarında, C tipi kyliksler en yaygın form olarak karşımıza çıkmaktadır. MÖ 480 yılından sonra ise sadece Vicup ve Acrocup formlarının siyah firnisli olarak üretildikleri görülmektedir. Bu tarihten sonra, kyliksler popülaritesini kaybetmeye başlamış ve birçok çeşidi ile ayaksız içki kapları kylikslerin yerini almıştır. Atina Agorasında siyah firnisli kyliksler; Atina sınıfı 1104, Siana kyliksleri, Bantlı kyliksler, Crocow sınıfı, Droopcup, C tipi içbükey dudaklı, C tipi düz dudaklı, B tipi, Vicup ve Acrocup olmak üzere on farklı gruba ayrılmıştır. Geniş bilgi için bkz., Delemen - Çokay Kepçe, 2009, 14; Tekçam, 2007, 105.

tipi kylikslere ait örnekler ele geçmiştir. Ayrıca Doğu Yunan kentlerinin yerel üretimi olan "*Ionia kylikslerine*" ait örnekler de bulunmaktadır.

Ionia Kyliksleri (Şekil 1-2)

Oldukça kısa ve de dışa çekik ağız kenarına sahip olan bu tip kyliksler genellikle kaideye doğru daralan küresel bir gövdeye ve dışa çekik halka kaideye sahiptirler. Ionia tipi kylikslerin ağız ve gövde geçişleri oldukça belirgin olup, hemen ağız altına yerleştirilmiş simetrik iki kulp dikkat çeker. Genellikle kabın gövdesine yatay biçimde birleşen bu kulpların, kimi versiyonlarda ağız kenarını aşan bir profile sahip oldukları izlenir (Geniş bilgi için bkz., için bkz., Utili, 1999, 13-16, abb. 4-6, no. 54-110; Hürmüzlü, 1995, 90-97, lev. 47-48, no. 168-174; Koçak Yaldır, 2011, 89-93, res. 1, no. A16-A17; Brann, 1962, lev. 8, no. 147-148; Boardman - Hayes, 1966, fig. 55, no. 1197; Isler, 1978, lev. 27, no. 24-25; Walter - Karydi, 1973, lev. 41, no. 333; Alexandrescu, 1978, fig. 30, no. 743, 748; Erickson, 2002, fig. 3, no. 7; Weinberg, 1948, pl. 80-81, no. 38-39; Şahin - Alkaç, 2022, 28-29).

Doğu Yunan kentlerinde, geniş bir coğrafyada sıklıkla karşılaşılan bu tip eserlerin, MÖ 7. yüzyıl ortalarından MÖ 6. yüzyıl ortalarına kadar kullanım gördükleri bilinmektedir. Ionia kyliksleri, Doğu Yunan kentlerinde oldukça geniş bir yayılım alanı bulmuşlardır (Koçak Yaldır, 2011, 89). Birçok kentte yerel atölyeler tarafından üretilmesi ve bu üretimin özelliklerinden dolayı Ionia kylikslerinin; ağız profili, kulp ve kaide yapıları ile bezeme özelliklerine bağlı olarak ondan fazla tipin varlığı saptanmıştır (Hürmüzlü, 1995, 90-97). Eserler üzerinde yapılan kil analizleri, Samos ve Miletos gibi Güney Ionia merkezlerinde üretildiklerini göstermiştir (Cook - Dupont, 1998, 129-130).

Phokaia İsmetpaşa Mahallesi 1056 ada 13 parselde yapılan kazılarda, farklı ağız profiline ve bezemeye sahip iki adet Ionia kyliksi parçası (No. 1-2) saptanır. Phokaia Tip I ve II olarak sınıflandırılan bu örneklerin, Batı Anadolu, Ege Adaları, Doğu ve Batı Akdeniz ile Karadeniz'de bulunan birçok merkezde benzerleri ele geçmiştir.

Tip I (Şekil 1)

Tip I, kısa ve dışa çekik ağız kenarı ile ağız kenarı-gövde geçişine bağlı olarak belirgin omuz yapısına sahiptir. Kulplar ağızın hemen altında yer alır. Kaideye doğru daralan küresel gövde, alçak ve halka şeklindeki kaide üzerine oturur. Ek kırmızı boya ile yapılan bant bezemesi bu tipin en belirgin özelliği olarak kabul edilir. Bu kırmızı bantlar genellikle firnisli olan iç yüzeyde, hemen ağız kenarında veya dış yüzeyde bulunan firnis bantlar üzerinde izlenir. Bazı örneklerde bu kırmızı bantlar sadece vazonun iç yüzeyinde yer alır.

Çalışmamızda yer verdiğimiz 1 numaralı örnek, sadece ağız kenarı ve gövdeden oluşan kaideye doğru daralan küresel gövdeye, ağız kenarının altına yerleştirilmiş kulplara, alçak ve halka şeklinde kaideye sahip olmalıydı. Ağız kenarının iç ve dış yüzeyi siyah firnisli olan bu eserin iç yüzeyinde, tipin karakteristik özelliğini yansıtan kırmızı bant izlenir[5]. Parlak siyah firnisli olmasına karşın, mikalı kil yapısı ile Attika üretimi olmadığı anlaşılan bu örneğin, Attika dışındaki yerel bir atölyede ve olasılıkla Phokaia'da bulunan bir atölyede üretildiği düşünülebilir.

Phokaia Tip I kylikslerinin en erken örnekleri, Kıbrıs ve İtalya'da bulunmuştur (Hürmüzlü, 1995, 91). Akdeniz, Ege

[5] Klazomenai'de bulunan örnek, ağız kenarının profili ile kırmızı ek boyanın kullanım şekli, Phokaia tip I örneği ile tam benzerlik göstermektedir. Hürmüzlü, 1995, lev. 47, no. 169.

ve Karadeniz'de bulunan birçok merkezde benzer örnekleri bulunan bu tipin, birçok merkezde farklı gruplandırmaya sahip olduğu görülmüştür. Klazomenai'de Hürmüzlü, Tip 1610 kısa ağız kenarlı; Tocra'da Hayes, Rhodos Tip V; Samos'da Isler, Grup E; Megara Hyblaia'da Vallet ve Villard, B1 ile Tarsus'da Hanfman, Tip II gibi sınıflamalarda bulunmuşlardır[6]. Bu kentlerde bulunan bu tip eserler, MÖ 7. yüzyıl sonu 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir. Çalışmamızda yer verdiğimiz Phokaia Tip I örneğinin de yine sahip olduğu profil ve firnis özellikleri doğrultusunda, MÖ 7. yüzyıl sonu - 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmesi yanlış olmayacaktır.

Tip II (Şekil 2)

Kısa ağız kenarından gövdeye geçişte bir çentik yer alan bu tip kylikslerde, buna bağlı olarak belirgin omuz yapıları bulunmaktadır. Omuz üzerine yerleştirilen ince ve uzun kulplar, ağız seviyesinin de üzerine çıkar. Küresel gövdeye sahip olan bu tipin örnekleri diğer kylikslere oranla daha sığdır. Diğer merkezlerde bulunan örneklerden alçak, dışa çekik ve halka profilli kaideye sahip olduğu savlanabilir. Formda gözlenen bu farklılık, Samos'da "*F Grubu*" ve Klazomenai'de "*Tip 1640 Kısa, Çentik Ağızlı*" olarak

[6] Assos örneği için bkz., Utili, 1999, abb. 5, no. 97; Tocra'da bulunan bir benzer için bkz., Boardman - Hayes, 1966, fig. 55, no. 1197; benzer ir Samos buluntusu için bkz., Isler, 1978, lev. 27, no. 24-25; Walter - Karydi, 1973, lev. 41, no. 333; Histria'da buluntuları için bkz., Alexandrescu, 1978 fig. 30, no. 743, 748; Atina Agorası'nda saptanan örnekler için bkz., Brann, 1962, lev. 8, no. 147-148; Skyphos olarak değerlendirilen Korinth bulguları için bkz., Weinberg, 1948 pl. 80-81, no. D38- D39; Klazomenai'de bulunan benzerler için bkz., Hürmüzlü, 1995, lev. 47, no. 168-169; Girit, Kato Syme'de bulunan örnekler için bkz., Erickson, 2002 fig. 3, no. 7-8; Daskyleion buluntusu için bkz., Koçak Yaldır, 2011, res. 1, no. A17.

değerlendirilmelerine neden olmuştur (Isler, 1978, 163-173; Hürmüzlü, 1995, 95-96).

Bu tipin bezeme yapısında da küçük farklılıklar görülür. Ağız kenarında yer verilen ince firnis bant dışında, geneli rezerve bırakılan bu tip kyliksler, tamamen firnislidirler. Ayrıca kulplar arasında bırakılan rezerve bir kuşak ve gövde altında rezerve bırakılan bant da dikkat çeken detaylar olarak aktarılabilir.

Çalışmamızda 2 numara ile yer alan Phokaia Tip II örneği, dışa çekik ağız kenarı ve gövde parçasından oluşmaktadır. Ağız gövde geçişinde yer alan çentikten, belirgin bir omuz yapısına sahip olduğu görülmektedir. İç ve dış yüzeyi rezerve olan bu örneğin; iç yüzeyde, ağız kenarı gövde geçişinde rezerve bant ve hemen altında da kalın firnis bant yer almaktadır. Tip I'e göre ağız kenarı dışa daha çok taşkın olan Tip II'nin, ayrıca daha ince cidarlı ve küçük boyutta olduğu görülmektedir. İç yüzeyinin tamamen firnisli olmaması, ağız kenarında rezerve ve firnis bantların olmasından dolayı, diğer merkezlerde bulunan örneklerden ayrılmaktadır.

Phokaia Tip II örneğinin benzerleri, Doğu Yunan merkezlerinin yanı sıra, İtalya ve İspanya'daki bazı kentlerde de ele geçmiştir (Hürmüzlü, 1995, 95-96). Bu eser, Smyrna, Klazomenai, Samos, Daskyleion, Kato Syme, Histria, Lakonia, Isthmia ve Korinth'de bulunan benzerleri dikkate alınarak, MÖ 575-550 yıllarına tarihlendirilebilir (Utili, 1999, abb. 4, no. 65; Boardman, 1958-59, fig. 7, no. 26; Hürmüzlü, 1995, lev. 47, no. 173; Isler, 1978, lev. 38, no. 538; Walter - Karydi, 1973, fig. 26, no. a3; Koçak Yaldır, 2011, res. 1, no. A16; Erickson, 2002, fig. 3, no. 7-8; Alexandrescu, 1978, fig. 30, 743, 748; Catling - Shipley, 1989, pl. 37, fig. 11, no. c; Clement - Thorne, 1974, pl. 86, fig. 5, no. 15; Blegen et al., 1964, fig. 21, no. 198:1). Ayrıca kaliteli kil yapısı ve mat siyah

firnisli olan bu örneğin, kesin olmamakla beraber Attika üretimi olduğu söylenebilir.

C Tipi, İçbükey Dudaklı (Şekil 3-4)

Siyah firnisli kyliksler içerisinde en yaygın kullanıma sahip olan bu tipin örneklerinde, içbükey profilli dudaktan gövdeye sert bir geçiş izlenir (Vanderpool, 1946, 316-317). Kulplar, ağız kenarına kadar yükselir ve rezerve panellere sahiptir. Kabın gövde yapısı oldukça sığdır. Buna karşın güçlü, dengeli ve kullanıma elverişli bir ayak profili ile tamamlanır. Ayrıca ayak profilinde rezerve bir torus çıkıntısı izlenir. Konik kaidenin alt yüzeyinin merkezi ile oturma düzlemi dışında, vazonun tamamı siyah firnislidir. Tipin geç örneklerinde kaide altının merkezi nokta veya firnis bantlar ile süslendiği görülür. Ayak ile kaide geçişinde, dar bir plastik bantta bulunmaktadır. Alt ve üst kısımları kazıma çizgi ile sınırlı olan bu bandın, bazı örneklerde kırmızı ek boya ile belirginleştirildiği görülmektedir[7].

Tipin örneklerinde, 5. yüzyıl başlarında, form yapısı olarak çok az bir değişim izlenir. MÖ 6. yüzyıla göre incelen ve uzayan kylikslerin, kaidelerinin üst kısmının da ayağa doğru yükseldiği görülür. Buna karşın erken örneklerde yer verilen dikkatlice yapılmış plastik bantların azaldığı görülmektedir. Düzayak profilinin üzerinde iki kazıma yiv izlenir. Ayrıca erken örneklerde görülen içbükey profilli yüksek dudak, geç örneklerde alçalır (Sparkes - Talcott, 1970, 91-92; Coşkun, 2004, 93-94; Coşkun, 1999, 10). Kap formundaki bu değişim, bu tip kylikslerin ağır, iri ve hantal görünümlerinin terk edildiği ve zamanla daha ince ve zarif bir yapıya kavuştukları şeklinde değerlendirilir.

[7] Kap formunun gelişimi ve örnekler için bkz. Sparkes - Talcott, 1970, 91-92, pl. 19, fig. 4, no. 398-413.

Phokaia buluntu sahasında yapılan kazılarda, bir kaide ile ağız ve gövde parçasından oluşan iki tane C tipi içbükey dudaklı kyliks saptanmıştır. 2 no'lu sondaj ile 1 ve 2 no'lu sondajlar arasında yapılan kesit genişleme kazılarında bu eserler ele geçer. Bunlardan ilki çalışmamızda 3 numara ile yer alan kylikstir. Eser, dışbükey profilli kaide parçasından oluşmaktadır. Üst yüzeyi düz olan bu örneğin, oturma düzlemi rezerve bırakılmıştır. Profil özellikleri ile Atina Agorası, Korinth ve Daskyleion'da bulunan benzer örneklerden hareketle bu eser MÖ 550-525 yıllarına tarihlendirilebilir (Sparkes - Talcott, 1970, fig. 4, no. 398; Blegen et al., 1964, fig. 2, no. 198: 1; Coşkun, 1999, şek. 9, no. 27).

4 numaralı eser ise alçak içbükey profilli dudak ve gövde parçasından oluşmaktadır (Sparkes - Talcott, 1970, fig. 4, no. 401, 413; Roberts - Glock, 1986, fig. 3, no. 7; Görkay, 1999, lev. 12. a, çiz. 4, no. E98; Boulter, 1963, fig. 6, no. 1; Coşkun, 1999, şek. 9, no. 24). Dudaktan gövdeye sert bir geçişe sahiptir. Dış yüzeyde dudak kenarı ile iç yüzeyi parlak siyah firnisli olan bu örneğin, gövdenin kırmızı firnisli olduğu görülmektedir. Bu eser profil özellikleri doğrultusunda Atina Agorası ve Daskyleion'da bulunan benzer örneklerle karşılaştırılarak MÖ 525-500 yıllarına tarihlenmesi yanlış olmayacaktır.

3 ve 4 numaralı eserlerin kil ve firnis özelliklerine bakıldığında ise, kaliteli ve mikasız kil yapısı ile parlak siyah firnise sahip oldukları gözlenmektedir. Bu özelliklerinden dolayı bu iki örneğin, Attika üretimi ithal seramikler olduğu görüşü ileri sürülebilir.

C Tipi, Düz Dudaklı (Şekil 5)

Bu tip kylikslerin; kaide, ayak, gövde ve kulp profilleri içbükey dudaklı kylikslere benzerlik göstermektedir. Tek fark, düz dudak kenarının hiçbir kavis yapmadan, tek eğri ile

kaideye ulaşmasında ortaya çıkmaktadır. Düz dudaklı kyliksler, içbükey dudaklı kyliksler ile benzer bir gelişim göstermesine karşın, onlar kadar popüler bir kullanım görmemişlerdir (Sparkes - Talcott, 1970, 92, pl. 20, fig. 4, no. 414-431).

Foça İsmetpaşa Mahallesi 1056 ada 13 parselde yapılan kazılarda, 18 numaralı sondajda, C tipi düz dudaklı kylikslere ait bir tane ağız ve gövde parçası ele geçer. (Şekil 5). Çalışmamızda 5 numara ile yer alan bu eserin, ince ağız kenarının tek kavisle gövdeye kadar indiği, iç ve dış yüzeyinin parlak siyah firnisli olduğu izlenir (Sparkes - Talcott, 1970, fig. 4, no. 415, 420; Roberts - Glock, 1986, fig. 7, no. 11-12). Kaide ve kulp kısımları eksik olan bu örneğin, kaliteli kil yapısı ve parlak siyah firnisi ile Attika üretimi olduğu düşünülür. Genel profil yapısı dikkate alındığında ve ayrıca Atina Agorası'nda saptanan örneklerden hareketle, incelemekte olduğumuz bu eserin MÖ 520-510 yıllarına tarihlendirilmesi yanlış olmayacaktır.

B Tipi (Şekil 6)

Yayınlardan da takip edilebildiği üzere siyah firnisli kylikslerin büyük çoğunluğu, C tipi kylikslerin iki alt tipine aittir. Buna karşın siyah figürlü kyliksler içerisinde en popüler yere sahip olan B tipi kylikslerin, siyah firnisli örnekleri oldukça az ele geçmiştir. Bunun nedeni ise, ince cidarlı ve kolay kırılabilir bir yapıya sahip olmasından dolayı pratik bir kullanıma sahip olmamasıdır. MÖ 6. yüzyılın sonlarında ve 5. yüzyılda, C tipi kylikslerin basit bir varyasyonu olarak üretilen bu tip kyliksler, asıl formuna MÖ 5. yüzyılın ilk çeyreğinde ulaşmıştır (Sparkes - Talcott, 1970, 92). Geniş ve sığ gövdeye sahip bu tip kylikslerin, düz ağız kenarlarının altına yerleştirilmiş kulpları ve de dışa çekik halka kaideli yüksek

profilli yapıya sahiptirler (Sparkes -Talcott, 1970, 92, fig. 4, no. 432-433).

Phokaia buluntu sahasında B tipi kylikslere ait tek bir kaide parçası bulunmuştur. 2 numaralı sondajda bulunan bu eser, dışbükey profilli kaide ve ayaktan oluşmaktadır. İç ve dış yüzeyi parlak siyah firnisli olması ve kil yapısı dikkate alındığında bu eserin Attika üretim olduğu düşünülür. Eser, Atina Agorası ve Daskyleion'da bulunan benzer örneklerden hareketle MÖ 500-480 yıllarına tarihlendirilmiştir (Sparkes - Talcott 1970, fig. 4, no. 432-433; Coşkun 2004, lev. 15, fig. 3, no. 27).

Sonuç

Phokaia antik kenti bulguları Foça İlçesi merkezinde yer alan farklı mahallerde yürütülen inşaat ya da alt yapı çalışmaları sayesinde bölüm bölümde olsa açığa çıkarılmaktadır. İsmetpaşa Mahallesi 1056 ada 13 parselde yürütülen benzeri nitelikte bir çalışmada da önemli buluntu v sonuçlara ulaşılmıştır. Kazısı gerçekleştirilen 20 farklı sondajda yoğun olarak Geç Roma Dönemi kırmızı astarlı seramikleri ve Roma Dönemi kaba mutfak seramik parçaları, Hellenistik Dönem siyah firnisli ve kalıp yapımı seramikleri ve de daha az sayıda olsa da Arkaik ve Klasik dönemlere ait kap parçaları ele geçer. Bu eserler arasında önemli bir yere sahip olan kyliksler bu çalışmada ele alınmıştır.

Çalışmamızda yer verdiğimiz 6 adet kyliks parçasının üç farklı grup altında dağıldıkları izlenir. Bu eserlerden ilk grubu oluşturan örneklerin her ne kadar kil analizi gerçekleştirilememiş olsa da Phokaia üretimi olan kaliteli seramik grupları olan yakın kil benzerliğinden hareketle yerel üretim oldukları düşünülmektedir. Buna karşın diğer grupların, kentin Atina ile olan ticari ilişkisini destekleyen Attika üretimi kaplar oldukları, yine çalışma kapsamında

değerlendirilmiştir. İlerleyen süreçlerde kentte gerçekleştirilecek yeni bazı çalışmalarla bu ticari bağlar daha net biçimde ortaya konulabilecektir.

Kaynakça

Alexandrescu, P. (1978). *Histria IV: La Céramique d'époque Archaique et Classique (VII-IV s.).* Bucureşti, Academiei Republicii Socialiste, Romania.

Blegen C. W., Palmer, H., Young, R. S. (1964). *The North Cemetery. Corinth, vol. XIII*, New Jersey.

Boardman, J. 1(959). Old Smyrna; The Attic Pottery. *BSA* Vol. 53/54, 152-181.

Boardman, J. - Hayes, J. W. (1966). *Excavations at Tocra: The Archaic Deposits I (1963-1965).* British School of Archaeology at Athens, London.

Boulter, C. (1963). Graves in Lenormant Street, Athens. *Hesperia* 32, 113-137, pl. 36-53.

Brann, E. T. H. (1962). *Late Geometric and Protoattic Pottery: Mid 8th to Late 7th Century B.C. The Athenian Agora, Vol. VIII.* New Jersey.

Catling, R. W. V. - Shipley, D. G. J. (1989). Messapian Zeus: An Early Sixth-Century Inscribed Cup from Lakonia. *BSA*, Vol. 84, 187-200.

Clement, P. A. - Thorne, M. G. V. (1974). From the West Cemetery at Isthmia. *Hesperia* 43-4, 401-411.

Cook, R. M. - Dupont, P. (1998). *East Greek Pottery*. Routledge.

Coşkun, G. (1999). *Daskyleion Siyah Firnisli Attika Seramikleri*. (Yayımlanmamış YL Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı. İzmir.

Coşkun, G. (2004). Daskyleion'da M.Ö. 5. Yüzyıl Siyah Firnisli Attika Seramikleri. *Olba* X, 89-134, lev. 13-20.
Delemen, İ. - Çokay Kepçe, S. (2009). *Eski Yunan ve Roma Kap Formları Sözlüğü*. İstanbul.
Doğan, K. (2013). *Phokaia Siyah Firnisli Seramikleri*. (Yayınlanmamış YL Tezi). T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ABD. Ankara.
Erickson, B. L. (2002). Aphrati and Kato Syme: Pottery, Continuity and Cult in Late Archaic and Classical Crete. *Hesperia* 71-1, 41-90.
Görkay, K. (1999). *Batı Anadolu'ya Korinth ve Attika Siyah Figür Seramiğinin İthali, Dağılımı ve Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
Hürmüzlü, B. (1995). *Klazomenai'de M.Ö. 7. ve 6. yüzyıl Bezemeli Vazo Formları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
Isler, H. P. (1978). Samos: La Ceramica Arcaica. In: G. Vallet (Ed.), *Les céramiques de la Grece de l'Est et leur diffusion en Occident, Centre Jean Bérard. Institut Français de Naples 6-9 Juillet 1976*. Paris, 71-84.
Koçak Yaldır, A. (2011). Daskyleion'da Doğu Yunan ve Doğu Yunan Etkili Seramik İthalatı. *Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt 8, Sayı 15, 85-100.
Özyiğit, Ö. (2012). 2010 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları. *KST* 33.2, Ankara, 481-504.
Roberts, S. R. - Glock, A., (1986). The Stoa Gutter Well a Late Archaic Deposit in the Athenian Agora. *Hesperia* 55-1, 1-74
Sparkes, B. A. - Talcott, L. (1970). *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C. The Athenian Agora, Vol. XII*. New Jersey.
Şahin - Erkan Alkaç (2022), Tepebağ Höyük'ten (Ovalık Kilikia) MÖ 7. ve 6. yüzyıl Batı Anadolu Seramikleri (The

7th and 6th Century BCE Western Anatolian Pottery from Tepebağ Höyük -Cilicia Pedias-), 21-44.
Tekçam, T. (2007). *Arkeoloji Sözlüğü*. İstanbul.
Utili, F. (1999). Die archaische Nekropole von Assos. *Asia Minor Studien 31*. Bonn.
Vanderpool, E. (1946). The Rectagular rock-Cut Shaft. *Hesperia* 15-4, 265-336.
Walter - Karydi, E. (1973). Samische Gefäße des 6. Jahrhunderts v. Chr.. *Samos*, Vol. VI, Bonn.
Weinberg, S. (1948). A Cross-Section of Corinthian Antiquities(Excavations of 1940). *Hesperia* 17-3, 197-241.

Katalog

Kat. No. 1 Şek. 1

Buluntu Yeri: Phokaia 2009, İsmetpaşa Mah., 1056 Ada, 13 Parsel, F5-G5 Kareleri, 18 No.lu Sondajdan gelen seramikler.
Seviye: 1.30 - 1.10 m.
A.R. 10 cm., **H.** 2.1 cm.
Hamur: Mika katkılı, orta sertlikte, açık kırmızı (2,5 YR 7/8 light red) renkte.
Boya: İç ve dış yüzey çok koyu gri (10 YR 3/1 very dark gray) renkte firnisli. Ayrıca ağızdan gövdeye geçiş yerinde kırmızı (10 R 4/6 red) firnisli bant var.

Kat. No. 2 Şek. 2

Buluntu Yeri: Phokaia 2009, İsmetpaşa Mah., 1056 Ada, 13 Parsel, E6 Karesi, 20 No.lu Sondajdan gelen seramikler.
Seviye: 1.70-1.40 m.
A.R. 13.8 cm., **H.** 3.05 cm.

Hamur: Kalsit ve kum katkılı, orta sertlikte, kırmızımsı sarı (5 YR 7/6 reddish yellow) renkte.
Boya: İç yüzeyde çok koyu gri (10 YR 3/1 very dark gray) renkte boyalı kalın bant bezeme.

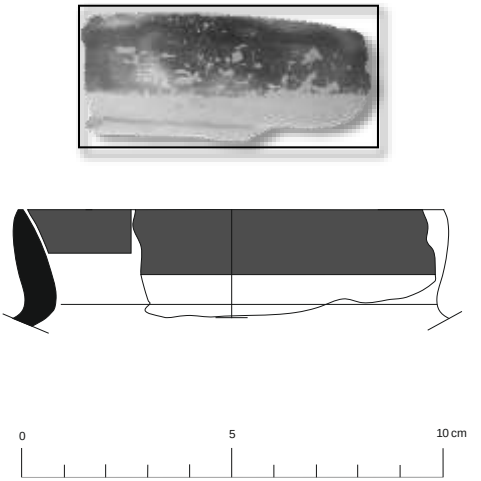
Kat. No. 3 Şek. 3
Buluntu Yeri: Phokaia 2009, İsmetpaşa Mah., 1056 Ada, 13 Parsel, G2 Karesi, 2 No.lu Sondajdan gelen seramikler.
Seviye: 1.58-1.28 m.
K.R. 7.4 cm., **H.** 1.1 cm.
Hamur: Katkısız, orta sertlikte, kırmızımsı sarı (5 YR 6/6 reddish yellow) renkte.
Boya: İç ve dış yüzey parlak siyah (2,5 Y 2.5.1 black) renkte firnisli.

Kat. No. 4 Şek. 4
Buluntu Yeri: Phokaia 2009, İsmetpaşa Mah., 1056 Ada, 13 Parsel, H2-H3 Kareleri, 1 ve 2 No.lu Sondajlar arasından gelen seramikler.
Seviye: 2.58-2.40 m.
A.R. 14.4 cm., **H.** 2.4 cm.
Hamur: Katkısız, orta sertlikte, açık kırmızı (2,5 YR 7/6 light red) renkte.
Boya: İç ve dış yüzey siyah (2,5 Y 2.5.1 black) renkte boyalı.

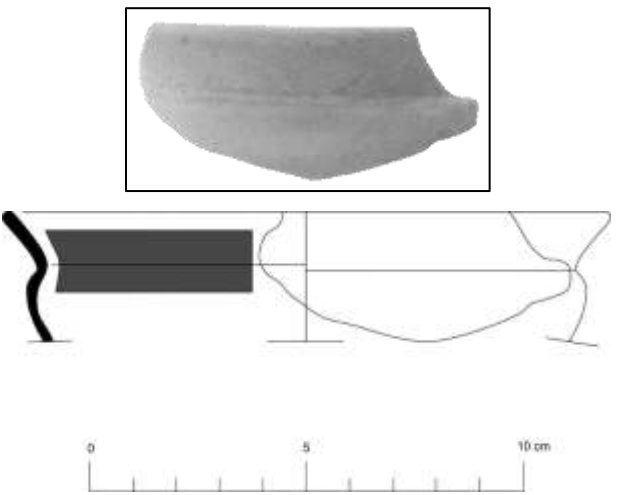
Kat. No. 5 Şek. 5
Buluntu Yeri: Phokaia 2009, İsmetpaşa Mah., 1056 Ada, 13 Parsel, F5-G5 Kareleri, 18 No.lu Sondajdan gelen seramikler.
Seviye: 1.50-1.30 m.
A.R. 14.2 cm., **H.** 2.05 cm.
Hamur: Kalsit katkılı, orta sertlikte, kırmızımsı sarı (5 YR 7/6 reddish yellow) renkte
Boya: İç ve dış yüzey parlak siyah (2,5 Y 2.5/1 black) renkte firnisli.

Kat. No. 6 Şek. 6
Buluntu Yeri: Phokaia 2009, İsmetpaşa Mah., 1056 Ada, 13 Parsel, G2 Karesi, 2 No.lu Sondajdan gelen seramikler.
Seviye: 2.30-1.68 m.
K.R. 8.2 cm., **H.** 2.6 cm.
Hamur: Kum, kalsit ve mika katkılı, orta sertlikte, sarımsı kırmızı (5 YR 5/8 yellowish red) renkte.
Boya: İç ve dış yüzey siyah (2,5 Y 2.5.1 black) renkte firnisli.

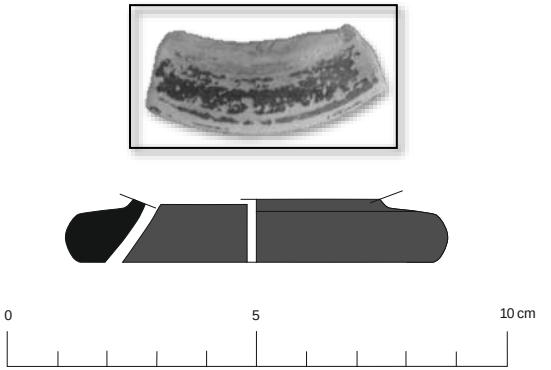
Şekiller

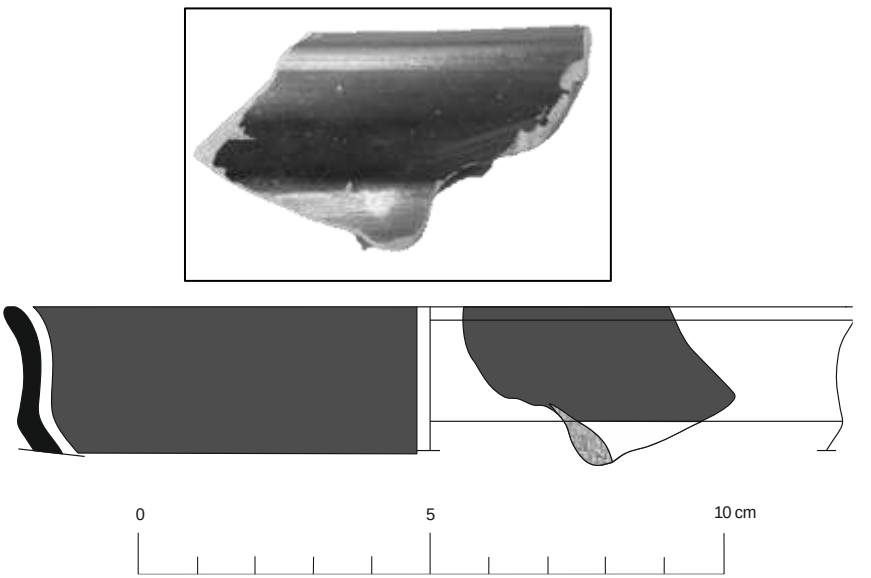
Şekil 1

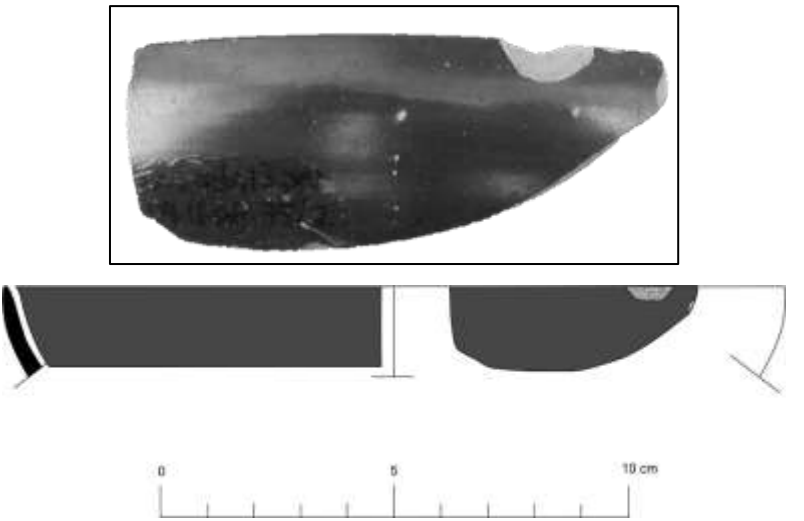
Şekil 2

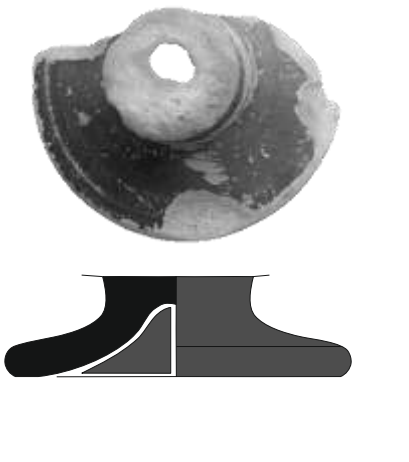
Şekil 3

Şekil 4

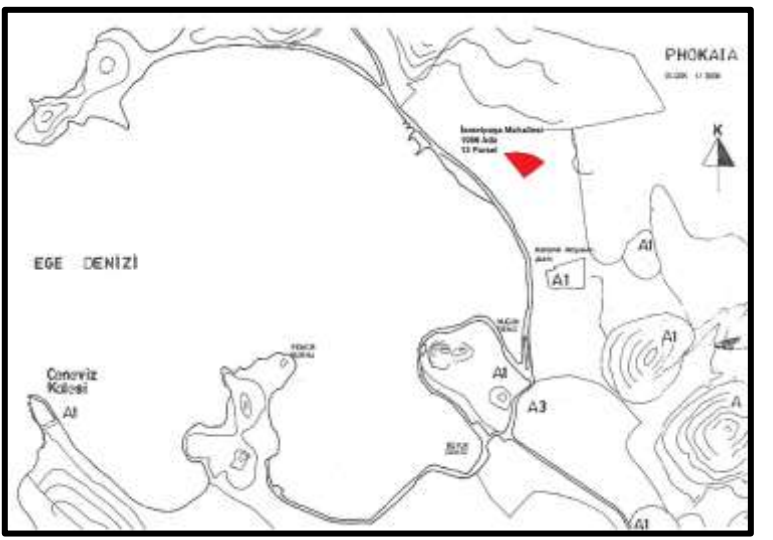

Şekil 5

Şekil 6

Şekil 7-8: Kazı alanının havadan görünümü ve harita.

BİDGE